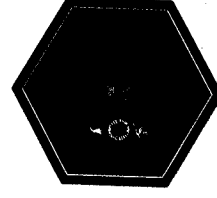

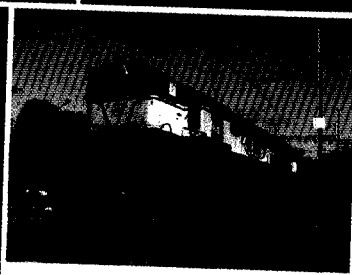
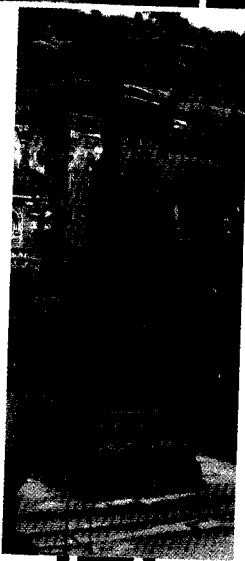
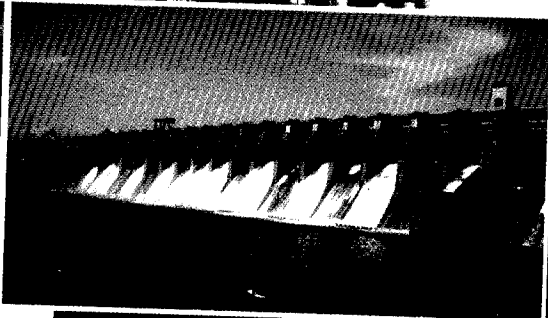
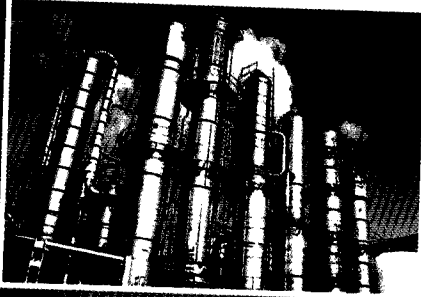
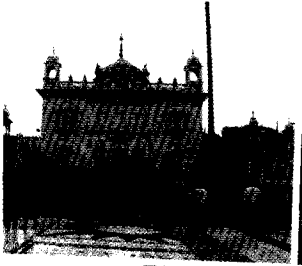
फक्त कार्यालयीन उपयोगा करीता

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ

वार्षिक अहवाल २०१०-११

**MARATHWADA STATUTORY
DEVELOPMENT BOARD**
ANNUAL REPORT 2010-11

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचा

सन २०१०-२०११ चा

वार्षिक अहवाल

ANNUAL REPORT OF THE
MARATHWADA STATUTORY DEVELOPMENT BOARD
AURANGABAD
FOR THE YEAR 2010-2011

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद ३७१ (२) (अ) आणि विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र यासाठी विकास मंडळे आदेश, १९९४ च्या अनुच्छेद ६ (ड) अन्वये विधीमंडळासमोर मांडण्यासाठी महाराष्ट्र राज्याच्या मा.राज्यपालांकडे सादर.

Submitted to the Hon'ble Governor of Maharashtra for placing before the Legislature under Article 371 (2) (a) of the Constitution of India and Clause 6 (d) of the Development Boards for Vidarbha, Marathwada and the Rest of Maharashtra Order, 1994.

मध्यवर्ती प्रशासकीय इमारत,

तळमजला, पश्चिमबाजू,

औरंगाबाद - ४३१ ००१.

दुरध्वनी : २३३५०४६/२३३९०८३

फॅक्स : ०२४०-२३३९०८३

ईमेल : msdb.aurangabad@gmail.com

Central Administrative Building,

Ground Floor, West Wing,

Aurangabad - 431 001.

Phone : 2335046/2339083

Fax : 0240-2339083

Email No. msdb.aurangabad@gmail.com

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ, औरंगाबाद

जा.क्र.मवैविमं/वार्षिक-अह/२०१०-११/
मध्यवर्ती प्रशासकीय इमारत,
जिल्हाधिकारी कार्यालय परिसर,
औरंगाबाद - ४३१ ००१.
दिनांक : / /२०११

प्रति,

मा.राज्यपाल,
महाराष्ट्र राज्य,
राजभवन, मलबार हिल्स,
मुंबई - ४०० ०३५.

विषय : मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचा वर्ष २०१० - २०११ चा वार्षिक अहवाल.

आदरणीय महोदय,

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचा वर्ष २०१०-२०११ चा वार्षिक अहवाल सादर करतांना मला अतिशय आनंद होत आहे.

मराठवाडा विभागातील औद्योगिक आणि सामाजीक मुलभूत सुविधेतील गुंतवणूकीत वाढ केल्यास मराठवाडा विभागातील दरडोई उत्पन्नात वाढ होऊ शकेल. मुलभूत सुविधे अभावी मराठवाडा विभागात (औरंगाबाद वगळून) नवीन उद्योग येण्यास धजावत नाही. त्यामुळे या विभागातील इतर सात जिल्ह्यास उद्योग धंद्यांना आकर्षित करण्यासाठी तांतडीने पाऊले उचलणे गरजेचे आहे. कारण यामुळे रोजगाराची संधी उपलब्ध होऊन विभागाच्या एकंदरीत विकासावर परिणाम दिसून येणार आहे.

मा.महोदयांकडून मंडळाला सतत मार्गदर्शन लाभले आहे याचा मी कृताज्ञतापूर्वक उल्लेख करू इच्छितो. मा.महोदयांनी दिलेल्या सहकार्याबद्दल मंडळ त्यांचे अत्यंत आभारी असून यापुढेही त्यांचेकडून असेच सहकार्य लाभेल, अशी हे मंडळ आशा व्यक्त करते.

आपला नम्र,

(डॉ. आर.पी.कुरुळकर)
प्रभारी अध्यक्ष

ऋण निर्देश

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाला मा.राज्यपाल महोदयांकडून वेळोवेळी मार्गदर्शन लाभले आहे. त्याबद्दल मंडळ त्यांचे अत्यंत ऋणी आहे.

मा.राज्यपाल महोदयांनी मराठवाडा विभागाचे विकासासाठी आस्थेने लक्ष दिले. विकास कामांचे संदर्भात त्यांनी वेळोवेळी संवाद साधला. त्यामुळे मंडळाला सहजतेने आपली कर्तव्ये पार पाडणे शक्य झाले आहे. त्याबद्दल मंडळ त्यांचेप्रती कृतज्ञता व्यक्त करते.

महाराष्ट्र राज्याचे मा.मुख्यमंत्री आणि मंत्रीमंडळातील त्यांचे सहकारी मंत्री यांनीसुध्दा मराठवाड्याचे विकासासाठी आस्थेने लक्ष दिले. मराठवाडा विभागाच्या विकासाकरिता कालबद्ध कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीकडे विशेष लक्ष दिले. त्याबद्दल मंडळ मा.मुख्यमंत्री महोदयांचे ऋणी आहे. मराठवाडा विभागातील विकासांच्या प्रस्तावांना मान्यता मिळवून देण्यासाठी राज्य मंत्रीमंडळातील अनेक मंत्र्यांचे सहकार्य प्राप्त झाले आहे. त्याबद्दल मंडळ त्यांचेही ऋणी आहे.

मंडळाच्या कार्यात मराठवाड्यातील लोकप्रतिनिधी, मा.खासदार, मा.आमदार, जिल्हा परिषदेचे अध्यक्ष व पदाधिकारी, नगरपालिकांचे अध्यक्ष व सदस्यगण, मराठवाड्यातील आदरणीय स्वातंत्र्यसैनिक, समाजसेवक यांनी मंडळास सहकार्य केले. त्याबद्दल मंडळ त्यांचा सुध्दा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख करते.

मंडळाचा विकास कामांशी संबंध असल्यामुळे मंडळाला काही तज्ञ व्यक्तिकडून बहुमोल सहकार्य लाभले त्या सर्वांचे विशेष आभार मानून त्याबद्दल मंडळ कृतज्ञ आहे.

अहवाल वर्ष काळामध्ये मंडळाला मंत्रालयीन विभागाशी कामाचे निमित्ताने नेहमीच संपर्क साधावा लागला. या सर्व विभागांनी मंडळाला वेळोवेळी सहकार्य केले आहे. त्याबद्दल राज्याचे मुख्य सचिव, अपर मुख्य सचिव, प्रधान सचिव व इतर सर्व विभागीय सचिव आणि त्यांचे सहकारी यांचे मंडळ कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख करते व त्यांचे आभार मानते.

राज्यपाल कार्यालयाशी व शासनाच्या नियोजन विभागाशी कामकाजाचे निमित्ताने मंडळाचा सततचा संपर्क राहिला आहे. नियोजन विभागाचे प्रधान सचिव, श्री सुनिल सोनी व श्री सुधीर श्रीवास्तव मा.राज्यपालांचे सचिव, श्री श्रीकांत देशपांडे, सह सचिव (विकास मंडळे), श्री विकासचंद्र रस्तोगी, नियोजन विभागाचे उपसचिव, श्रीमती कारखानीस, अवर सचिव, श्री बंकापूरे आणि त्यांचे सहकारी यांनी मंडळाला दैनंदिन कामकाजात अत्यंत मोलाचे सहकार्य दिले व त्यामुळे मंडळाला आपले काम करणे सुकर होऊ शकले, त्याबद्दल मंडळ या सर्वांचे आभारी आहे.

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ, औरंगाबाद

वार्षिक अहवाल वर्ष २०१०-२०११

अनुक्रमणिका		
अ क्र .	विषय	पान क्रमांक
प्रकरण-१	वैधानिक विकास मंडळाची स्थापना व कामाचे स्वरूप	
१.१	महाराष्ट्र राज्य आदेश, १९९४	१
१.२	वैधानिक विकास मंडळाची स्थापना	१
१.३	विकास मंडळाची रचना	१
१.४	मंडळावरील सदस्य व त्यांचा कार्यकाळ (२०१०-२०११)	३
१.५	विकास मंडळाची कार्ये	४
१.६	विकास कामांच्या खर्चासाठी निधीचे वाटप	४
१.७	राज्यपालांकडून निर्देश	५
१.८	शिक्षण, प्रशिक्षण आणि सेवायोजन यासाठी सुयोग्य व्यवस्था	५
प्रकरण-२	मंडळाच्या सदस्य सचिवांचा अहवाल	
२.१	मंडळाचे कार्यक्षेत्र व मुख्यालय	६
२.२	कार्यालय आस्थापना	६
२.३	मंडळाच्या सर्वसाधारण बैठका	८

अनुक्रमणिका

अ क्र .	विषय	पान क्रमांक
२.४	विषय समित्या	८
२.५	विषय समित्यांच्या बैठका व इतर बैठका	९
२.६	नियोजन मंडळाच्या बैठकीमध्ये वैधानिक विकास मंडळाचा सहभाग	९
२.७	विविध कार्यशाळेस मंडळाचे तज्ञ सदस्यांचा सहभाग	१०
२.८	मंडळाचे मा. अध्यक्ष व सदस्यांनी केलेले दौरे	११
प्रकरण-३	कामकाजासंबंधी अनुषंगीक बाबींवर मंडळाच्या शिफारशी	
३.१	मराठवाडा विभागातील आदिवासी भागाचा पाहणी अभ्यास	१२
३.२	मंडळाची वेब साईट कार्यान्वित करणे	१३
३.३	आंतर विभागीय विकासाचे महत्वाचे निर्देशांक	१३
३.४	मागास विभाग आणि मुलभूत मानवी गरजा वंचितता निर्देशांक	१६
३.५	सुक्ष्म सिंचनाचे अर्थशास्त्र	१७
३.६	जायकवाडी प्रकल्प	२०
३.७	विशेष निधी २०१०-११	२२

प्रकरण - एक

वैधानिक विकास मंडळाची स्थापना व कामाचे स्वरूप

१.१ महाराष्ट्र राज्य आदेश, १९९४ :

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद ३७१(२) अंतर्गत प्राप्त झालेल्या अधिकारानुसार, भारताच्या राष्ट्रपतींनी "महाराष्ट्र राज्य (विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र यासाठी राज्यपालांची विशेष जबाबदारी) आदेश, १९९४" निर्गमित केले. या आदेशान्वये राज्यामध्ये विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्रासाठी स्वतंत्र विकास मंडळे स्थापन करण्याची तसेच संविधानाच्या अनुच्छेद ३७१(२) मधील परिच्छेद (ब) व (क) मध्ये दर्शविलेल्या बाबींच्या संदर्भातील विशेष जबाबदारी महाराष्ट्राच्या राज्यपालांवर सोपविण्यात आली.

१.२ वैधानिक विकास मंडळाची स्थापना :

भारताच्या राष्ट्रपतींनी निर्गमित केलेल्या महाराष्ट्र राज्य आदेश, १९९४ मधील तरतुदीअन्वये प्राप्त झालेल्या अधिकारानुसार, महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी त्यांचे आदेश क्रमांक:जीएस/जी/९४/डीबी/४३२, दि. ३० एप्रिल, १९९४ अन्वये राज्यामध्ये विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र या विभागांसाठी तीन स्वतंत्र वैधानिक विकास मंडळांची स्थापना केली. तसेच राज्यातील प्रत्येक वैधानिक विकास मंडळाचे कार्यक्षेत्र ठरवून दिले. या आदेशाला यानंतर वैधानिक विकास मंडळ आदेश असे संबोधण्यात आले.

१.३ विकास मंडळांची रचना :

महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी राज्यामध्ये सर्वप्रथम दिनांक २५ जून, १९९४ रोजी वैधानिक विकास मंडळे गठीत केली. प्रत्येक विकास मंडळावर सुरुवातीला सात सदस्य घेण्यात आले. त्यामध्ये संबंधित विकास मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील महाराष्ट्र राज्य विधी मंडळामधील एक सदस्य,

संबंधित विकास मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील स्थानिक प्राधिकरणामधील एक सदस्य, नियोजन, वित्त, प्रशासन, सिंचन, कृषि, शिक्षण, आरोग्यसेवा अशा क्षेत्रामधील विशेष ज्ञान व अनुभव असलेल्या तीन तज्ञ व्यक्ती यांना मंडळावर प्रतिनिधित्व देण्यात आले. संबंधित मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील महसूल विभागाचे विभागीय आयुक्त यांना मंडळाचे पदसिद्ध सदस्यत्व देण्यात आले. महसूल विभागातील अतिरिक्त आयुक्त दर्जाहून कमी दर्जाचा नसेल अशा राज्य शासनाच्या सेवेतील अधिकाऱ्याला मंडळाचे सदस्य-सचिव म्हणून घेण्यात आले. त्यानंतर राज्यपालांचे आदेश क्रमांक जीएस/एसएस/डीबी/९८/६०, दिनांक २९ जानेवारी, १९९८ अनुसार मंडळावर नियुक्त करावयाच्या सदस्यांच्या संख्येत वाढ करण्यात आली. सध्या विकास मंडळाची रचना खालीलप्रमाणे आहे.

अ).संबंधित विकास मंडळाच्या कार्यक्षेत्रामधील महाराष्ट्र राज्य विधान मंडळातील दोन सदस्य.

ब).संबंधित विकास मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील स्थानिक प्राधिकरणामधून एक सदस्य.

क).खालील विषयामधील ५ तज्ञ सदस्य, ज्यांना --

(एक)नियोजन प्रक्रिया, शासकिय वित्त व्यवस्था व लेखे यामधील विशेष ज्ञान असेल, किंवा

(दोन) वित्तीय व प्रशासकिय बाबीचा व्यापक अनुभव असेल, किंवा

(तीन)पाटबंधारे, सार्वजनिक आरोग्य, सार्वजनिक बांधकाम, उद्योग, कृषि, शिक्षण किंवा सेवायोजन

यासारख्या विविध क्षेत्रातील विशेष ज्ञान असेल

ड).संबंधित विकास मंडळाच्या क्षेत्रातील महसूल विभागाचे सर्व आयुक्त.

इ).संबंधित विकास मंडळाच्या क्षेत्रातील महसूल विभागाच्या अतिरिक्त आयुक्तांच्या दर्जाहून कमी

दर्जाचा नसेल असा राज्य शासनाचा अधिकारी मंडळाचा सदस्य-सचिव असेल.

फ).कार्यकारी अध्यक्ष, राज्य नियोजन मंडळ हे तिन्ही वैधानिक विकास मंडळांचे पदसिद्ध सदस्य

असतील.

१.४ अ. मंडळाचा कार्यकाळ:

वैधानिक विकास मंडळे स्थापन केल्यानंतर दिनांक ३० एप्रिल, १९९९ रोजी वैधानिक विकास मंडळांचा पांच वर्षांचा कार्यकाळ पूर्ण झाला. विकास मंडळांची मुदत संपल्यानंतर, त्यांचा कार्यकाळ वाढविण्याकरिता भारताच्या राष्ट्रपतींनी दिनांक २९ एप्रिल, १९९९ च्या आदेशान्वये पुन्हा "महाराष्ट्र राज्य (विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्रासाठी राज्यपालांची विशेष जबाबदारी) सुधारित आदेश १९९९" निर्गमित केले. त्यानुसार राज्यातील तीनही वैधानिक विकास मंडळांचा कार्यकाळ ३० एप्रिल, २००४ पर्यंत पुढील पांच वर्षांच्या काळासाठी वाढविण्यात आला. तसेच, मा.राज्यपाल महोदयांनी दिनांक १ मे, २००४ चे आदेशाद्वारे वैधानिक विकास मंडळांचा कार्यकाळ दिनांक ३० एप्रिल, २००५ पर्यंत वाढवून देण्यात आला होता. १० जानेवारी, २००६ चे पत्रान्वये राज्यातील तीनही वैधानिक विकास मंडळांना ३० एप्रिल, २०१० पर्यंत मुदतवाढ देण्यात आलेली होती. त्यानंतर मा.राज्यपाल महोदयांनी सदर वैधानिक विकास मंडळे क्षेत्रिय विकासासाठी महत्वाची भूमिका बजावत असल्याने त्यांना पुन्हा मुदतवाढ देणे बाबत मा.राष्ट्रपती महोदयांकडे शासनाच्यावतीने शिफारस करण्यात आली. त्यानुसार भारत सरकारचे दि. २६ जुलै २०१० च्या राजपत्रानुसार राज्यातील तीनही वैधानिक विकास मंडळास दि.३० एप्रिल २०१५ पर्यंत मुदतवाढ देण्यात आलेली आहे.

ब. मंडळावरील सदस्यांचा कार्यकाळ (२०१०-२०११) :

वर्ष २०१०-११ च्या कालावधीमध्ये मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य खालीलप्रमाणे होते.

अ क्र	नांव	पद
१	मा.डॉ.श्री.आर.पी.कुरुलकर	प्रभारी अध्यक्ष
२	मा.श्री.बाबासाहेब कुपेकर, कार्यकारी अध्यक्ष, राज्य नियोजन मंडळ	पद सिध्द सदस्य
३	मा.आ.श्री.भाऊराव बाबुराव पाटील	सदस्य
४	मा.आ.श्री.चंद्रकांत दानवे	सदस्य

५	मा.श्री.राजकिशोर मोदी, अध्यक्ष, नगरपरिषद, अंबाजोगाई, बीड	सदस्य
६	मा डॉ श्री एस बी नाकाडे	सदस्य
७	मा डॉ श्री जी जी नांदापूरकर	सदस्य
८	मा श्री एस एल वरुडकर	सदस्य
९	मा.श्री.भास्कर मुंडे, (भा.प्र.से.) विभागीय आयुक्त, औरंगाबाद विभाग	पद सिध्द सदस्य
१०	मा श्री पंकज कुमार (भा.प्र.से.)	अप्पर आयुक्त व सदस्य सचिव

१.५ विकास मंडळाची कार्ये :

मा.राज्यपालांच्या दिनांक ३० एप्रिल, १९९४ च्या आदेशातील परिच्छेद ६ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे विकास मंडळाची कार्ये पुढील प्रमाणे आहेत.

अ) संपूर्ण राज्यातील विकासाच्या पातळ्यांच्या तुलनेत योग्य निर्देशांकांच्या आधारे मंडळाच्या क्षेत्रातील विविध विकास क्षेत्रांसाठी विकासाची सापेक्ष पातळी निश्चित करणे.

ब) मंडळाच्या क्षेत्राचा सर्वांगीण विकास साधण्याच्या दृष्टीने तसेच त्या भागातील विकासाचा अनुशेष दूर करण्याच्या दृष्टीने करण्यांत आलेल्या विविध विकासाच्या प्रयत्नांच्या परिणामांचे मूल्यमापन करणे.

क) वार्षिक तसेच पंचवार्षिक योजनेच्या काळात विकास मंडळाच्या क्षेत्रातील विकास खर्चाच्या पातळ्या सुचविणे, आणि

ड) मंडळाच्या कार्याचा वार्षिक अहवाल तयार करणे व तो महाराष्ट्र राज्य विधान मंडळापुढे सादर करण्यासाठी प्रत्येक वित्तीय वर्ष संपल्यावर व्यवहार्य असेल तेथवर तीन महिन्यांच्या कालावधीत राज्यपालांना सादर करणे.

१.६ विकास कामाच्या खर्चासाठी निधीचे वाटप :

विकास मंडळाच्या आदेशातील परिच्छेद ७ व ८ मध्ये 'विकास खर्चासाठी निधीचे वाटप व वार्षिक वित्तीय विवरणपत्रामध्ये निधीच्या वाटपाचा निर्देश करणे' अशा मथळ्याखाली विकास निधीच्या वितरणाच्या कार्यपद्धतीचा तपशील देण्यात आला आहे. तो असा ...

१. एकूण राज्याची गरज विचारात घेवून विकास मंडळाच्या क्षेत्रावरील विकास खर्चासाठी महाराष्ट्राचे राज्यपाल समन्यायाने निधीचे वाटप व्हावे याची खातरजमा करतील.
२. निधीचे समन्यायाने वाटप होईल याची खातरजमा करतांना राज्यपाल -
 (अ) विकास मंडळाने कोणत्याही शिफारशी केल्या असल्यास, त्या विचारात घेतील, आणि
 (ब) निधीच्या वाटपाच्या बाबतीत, राज्यपाल त्यांना आवश्यक आणि योग्य वाटेल अशा कोणत्याही व्यक्तीचा किंवा व्यक्तिसंघाचा सल्ला घेऊ शकतील.
३. राज्यपालांनी निधी किंवा नियतव्यय यांच्या ठरवून दिलेल्या वाटपाचा निर्देश राज्य विधी मंडळापुढे सादर करावयाच्या वार्षिक विवरणपत्रामध्ये करण्यांत येईल आणि उपरोक्त नियतव्ययाशी संबंधित विकास कार्ये राज्य शासनाकडून पूर्ण करण्यात येतील वा पूर्ण करून घेण्यात येतील आणि अशा प्रकारे देण्यात आलेला निधी हा एका मंडळाच्या कार्यक्षेत्रामधून दुसऱ्या मंडळाच्या कार्यक्षेत्राकडे वळविता येणार नाही. परंतु ...
 (अ) एखाद्या मंडळाच्या कार्यक्षेत्रामध्ये हाती घेण्यात आलेल्या विकास कार्याच्या बाबतीत, अर्थसंकल्पीय अर्थसंकल्पिय नियम व कार्यपद्धतीला अनुरूप असे पुनर्विनियोजन करता येईल,
 (ब) विकास कार्याची अंमलबजावणी करतांना सध्याचे मापदंडच लागू राहतील, आणि
 (क) विकास कार्यावर संबंधित प्रशासकीय विभागाचे प्रशासकीय व तांत्रिक पर्यवेक्षण, तसेच नियंत्रण सध्याप्रमाणेच चालू राहिल.

१.७ राज्यपालांकडून निर्देश :

विकास मंडळाच्या कामकाजाच्या संदर्भात विकास मंडळ आदेश, १९९४ मधील परिच्छेद ९ मधील तरतुदीनुसार राज्यपाल विकास मंडळाला वेळोवेळी आदेशाद्वारे निर्देश देऊ शकतील.

१.८ शिक्षण, प्रशिक्षण आणि सेवायोजन यासाठी सुयोग्य व्यवस्था :

विकास मंडळ आदेश १९९४ मधील परिच्छेद १० मध्ये शिक्षण, प्रशिक्षण आणि सेवायोजन यासाठी सुयोग्य व्यवस्थेसाठी तरतूद प्रतिपादीत केली आहे. ती खालीलप्रमाणे आहे.

संबंध राज्यातील गरजा शासनाने लक्षात घेऊन, प्रत्येक विकास मंडळाच्या कार्यक्षेत्रासाठी तंत्र शिक्षण व व्यवसाय प्रशिक्षण, आरोग्य सेवा, वैद्यकीय सेवा यासाठी पर्याप्त संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी आणि राज्य शासनाच्या नियंत्रणाखालील सेवांमध्ये समन्यायी व्यवस्था करण्याची मा. राज्यपाल महोदय खातरजमा करतील आणि त्यासाठी राज्यपाल वेळोवेळी राज्य शासनास योग्य ते निर्देश देतील आणि तसे करीत असतांना आवश्यक आणि योग्य वाटल्यास, राज्यपाल कोणत्याही एका व्यक्तीचा किंवा व्यक्ती संघाचा त्याबाबतीत सल्ला घेऊ शकतील.

प्रकरण - दोन

मंडळाच्या सदस्य सचिवांचा अहवाल

२.१ मंडळाचे कार्यक्षेत्र व मुख्यालय :

मंडळाचे कार्यक्षेत्र संपूर्ण मराठवाडा विभागासाठी असून, त्यात औरंगाबाद महसूल विभागातील औरंगाबाद, जालना, परभणी, हिंगोली, नांदेड, लातूर, बीड व उस्मानाबाद जिल्ह्यांचा समावेश आहे. मंडळाचे मुख्यालय औरंगाबाद येथे आहे. जिल्हाधिकारी कार्यालयाचे परिसरातील प्रशासकीय इमारतीमध्ये मंडळाचे कार्यालय आहे.

२.२ कार्यालय आस्थापना :

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचे कार्यालयामध्ये मंडळाचे अध्यक्षीकरिता आणि मंडळाचे सदस्य सचिवांकरिता वेगवेगळ्या अशा स्वतंत्र आस्थापना आहेत. मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य-सचिव यांचे आस्थापनेकरिता स्वतंत्र पदे मंजूर करण्यात आलेली आहेत. नियोजन विभागाने वर्ष २००७-०८ मध्ये मंडळाचे आस्थापनेवरील विविध संवर्गातील एकूण २३ पदे मंजूर केली आहेत.

अहवाल वर्ष २०१०-११ मध्ये मंडळातील मा.अध्यक्षांचे आस्थापनेवरील मंजूर व भरलेल्या पदांचा तपशिल खालील प्रमाणे आहे.

(अ) मा.अध्यक्षांचे कार्यालयाकरिता कर्मचारी वर्ग :

अ क्र	पदांचे नांव	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे
१	खाजगी सचिव	१	०	१
२	स्वीय सहाय्यक	२	१	१
३	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	१	१	--
४	लिपीक/टंकलेखक	१	१	--
५	वाहन चालक	१	१	--
६	चोपदार	१	०	१
७	शिपाई / संदेश वाहक	३	२	१
एकूण		१०	६	४

मा.अध्यक्षांचे कार्यालयाकरिता स्विय सहाय्यक सचिवांचे १ पद दि.महाराष्ट्र स्टेट को.ऑप.हौसिंग फायनान्स कार्पोरेशन लि.मुंबई या कार्यालयातील आस्थापनेवरील कर्मचाऱ्यांमधून भरण्यांत आले. लघुलेखक उच्चश्रेणी व लिपीक / टंकलेखकाची पदे सिचन विभागातील आस्थापनेवरील कर्मचाऱ्यांमधून घेण्यांत आली. वाहन चालकाचे १ पद व शिपायाचे १ पद भरण्यांत आले.

ब) अपर आयुक्त व सदस्य सचिवांचे कार्यालयामधील कर्मचारी वर्ग :

अ क्र	पदाचे नांव	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे
१	अपर आयुक्त व सदस्य सचिव	१	१	-
२	सहसंचालक	१	०	१
३	प्रशासकीय अधिकारी-नि-संशोधन अधिकारी	१	१	-
४	संशोधन सहायक	२	२	-
५	सहाय्यक लेखाधिकारी	१	१	-
६	लघुलेखक (उच्चश्रेणी)	१	०	१
७	अव्वल कारकून	१	१	-
८	लिपीक/टंकलेखक	१	१	-
९	वाहन चालक	२	१	१
१०	शिपाई	२	२	-
एकूण		१३	१०	३

सदस्य सचिवांचे पद भारतीय प्रशासन सेवेतील अधिकाऱ्यांच्या संवर्गातून भरावयाचे असून ते पद दि.१८.७.२००९ रोजी भरले आहे. सहसंचालक हे पद दि. १८.०६.२०१० पासून रिक्त असून या पदाचा कार्यभार प्रशासकीय अधिकारी-नि-संशोधन अधिकारी यांचेकडे आहे. प्रशासकीय अधिकारी-नि-संशोधन अधिकारी यांचे १ पद तसेच संशोधन सहाय्यकांची २ पदे अर्थ व सांख्यिकी संचालनालयाचे संवर्गामधून भरण्यात आली आहेत. सहाय्यक लेखाधिकारी यांचे १ पद लेखा व कोषागारे संचालनालयाचे संवर्गामधील असून, लघुलेखक (उच्चश्रेणी) १ पद रिक्त आहे. अव्वल कारकून १ पद, लिपीक / टंकलेखक १ पद व शिपायाच्या दोन पदांपैकी १ पद पाटबंधारे विभागातील संवर्गातून भरण्यात आले असून दुसरे १ पद विभागीय आयुक्त (अतिरिक्त सेल), औरंगाबाद यांचे आदेशानुसार मत्स्य व्यवसाय कार्यालयातून भरण्यात आलले आहे. तसेच वाहन

चालकाचे १ पद विभागीय आयुक्त कार्यालय औरंगाबाद येथून भरण्यात आलेले आहे.

२.३ मंडळाच्या सर्वसाधारण बैठका :

मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील विविध विकासात्मक कामाच्या संबंधात सर्वसाधारण सभेमध्ये चर्चा करण्यात आली. सिंचन, रस्ते विकास, सामान्य आरोग्य, शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण, वैद्यकीय शिक्षण, कृषि, फलोद्यान, सामाजिक सेवा-क्षेत्रे अशा विविध क्षेत्रातील विकासात्मक कामासंबंधी तसेच विविध विकास क्षेत्रातील मराठवाड्याचा अनुशेष याबाबत सभेमध्ये चर्चा करण्यात आली. त्याबाबत कांही महत्वाचे निर्णय घेण्यात आले.

२०१०-११ या अहवाल वर्ष काळात मंडळाने खाली नमूद केलेल्या दिनांकाचे दिवशी सर्वसाधारण सभा आयोजित केल्या :

अ.क्र	सन २०१०-११ मध्ये मंडळाच्या सर्वसाधारण सभा आयोजित केलेल्या तारखा
१	२१.०५.२०१०
२	३१.१०.२०१०
३	१०.०२.२०११

२.४ विषय समित्या:

राज्यपालांचे दिनांक ५ ऑगस्ट, १९९४ चे आदेशातील परिच्छेद ४ (३) अन्वये, वैधानिक विकास मंडळाला त्यांच्या क्षेत्रातील विकास कामांचे संदर्भात तज्ञांचे मार्गदर्शन व सल्ला घेण्यासाठी विषय समित्या स्थापन करण्याची तरतूद आहे. त्या अनुषंगाने मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाने खालील विषय समित्या स्थापन केलेल्या आहेत.

१. कृषि, पिक-संवर्धन, फलोद्यान	२. सहकार, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय, कृषि-पणन, पतपुरवठा
३. ग्रामीण विकास	४. पाटबंधारे व कडा
५. उद्योग व उर्जा	६. वाहतुक, दळणवळण व गृहनिर्माण
७. सामान्य शिक्षण व तांत्रिक शिक्षण	८. आरोग्यसेवा, पाणीपुरवठा, नागरी विकास
९. समाजकल्याण, मागासवर्गीय कल्याण,	१०. माहिती तंत्रज्ञान आणि विज्ञान व तंत्रज्ञान महिला व बालविकास

२.५ विषय समित्यांच्या बैठका व इतर बैठका :

मंडळाने स्थापन केलेल्या निरनिराळ्या विषय समित्यांच्या बैठका खालील दिनांकाचे दिवशी आयोजित करण्यात आल्या.

अ	विषय समित्यांच्या बैठका	
१	कृषि, पिक-संवर्धन, फलोद्यान	३०.०८.२०१०
२	सहकार, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय, कृषि-पणन, कृषि पतपुरवठा	३०.०८.२०१०
३	पाटबंधारे व कडा	२३.०८.२०१०
४	ग्रामीण विकास	२७.०८.२०१०
५	आरोग्यसेवा, पाणीपुरवठा, नागरी विकास	०१.०९.२०१०
६	समाजकल्याण, मागासवर्गीय कल्याण, महिला व बालविकास	२३.०८.२०१०
७	उद्योग व उर्जा	०१.०९.२०१०
८	सामान्य शिक्षण व तांत्रिक शिक्षण	१५.०७.२०१०
९	वाहतुक, दळणवळण व गृहनिर्माण	३१.०८.२०१०
१०	माहिती तंत्रज्ञान आणि विज्ञान व तंत्रज्ञान	२७.०८.२०१०
ब	इतर बैठका	
११	आदिवासी भागातील सिंचन क्षेत्राचा विकास	२०.०१.२०११
१२	आढावा बैठका दिनांक : २३.०८.२०१०/ ०८.१०.२०१०/ १५.०२.२०११/ ०१.०३.२०११ व १५.०३.२०११	

२.६ नियोजन मंडळाच्या बैठकीमध्ये वैधानिक विकास मंडळाचा सहभाग :

नियोजन प्रक्रियेमध्ये वैधानिक विकास मंडळाचा सक्रीय सहभाग असण्यावर राज्यपाल महोदयांनी निर्देश दिले होते. त्यानुसार राज्यस्तरावर तसेच जिल्हा स्तरावरील नियोजन प्रक्रियेमध्ये मंडळाने सक्रीय सहभाग घेतलेला आहे.

राज्य नियोजन मंडळावर वैधानिक विकास मंडळाचे अध्यक्षांना पदसिद्ध सदस्य म्हणून नेमण्यात आलेले आहे. मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचे अध्यक्षांनी राज्य नियोजन मंडळाने

वेळोवेळी आयोजित केलेल्या राज्यस्तरीय बैठकीस उपस्थित राहून नियोजन विषयक चर्चेत भाग घेतला. तसेच जिल्हा नियोजन मंडळावर मंडळाचे सदस्यांना पदसिद्ध सदस्य म्हणून सहभागी करून घेण्यात आले आहे. मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाचे सदस्यांनी त्यांना नेमून दिलेल्या जिल्ह्यातील जिल्हा नियोजन समितीच्या बैठकीस वेळोवेळी उपस्थित राहून चर्चेत भाग घेतलेला आहे. तसेच जिल्हा नियोजन समितीमधील "कोअर ग्रुप" मध्ये सहभागी होऊन जिल्हा योजना तयार करण्याच्या प्रक्रियेमध्ये सदस्यांनी सहकार्य केले.

२.७ विविध कार्यशाळेस मंडळाचे तज्ञ सदस्यांचा सहभाग :

मंडळाचे तज्ञ सदस्य डॉ. श्री. आर.पी. कुरुलकर (प्रभारी अध्यक्ष) यांनी सन २०१०-११ मध्ये विविध चर्चासत्रामध्ये शोध निबंध सादर केले ते खालील प्रमाणे .

१. बेजिंग (चीन) येथे ३ ते ८ जुलै, २०११ या कालावधीत भरलेल्या सोळाव्या जागतिक अर्थशास्त्र परिषदेमध्ये सहभाग घेतला.

२. इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ पॉलिटिकल ईकॉनॉमिक्स संस्था पुणे, यांनी आयोजित केलेल्या सेमिनार मध्ये सहभाग घेतला.

३. महाराष्ट्र इकॉनॉमिक्स डेव्हलपमेंट कॉन्सिल, मुंबई यांच्याकडे मानव विकास निर्देशांकाची संकल्पना आणि महाराष्ट्रातील विभागांतर्गत विकास क्षेत्रातील असमानता या विषयावर मार्च, २०११ मध्ये निबंधाचे सादरीकरण केले.

४. ना.य. डोळे मेमोरिअल कमिटी, उदगीर या संस्थेने २५ फेब्रुवारी, २०११ रोजी आयोजित केलेल्या सभेत " मराठवाड्याचा विकास " या विषयावर भाषण.

५. महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियामक प्राधिकरण यांच्याकडे महाराष्ट्रातील पाणी वाटपासंबंधी निकष या संदर्भात निबंध सादर आणि पाणी आरक्षणाबाबत आयोजित केलेल्या सार्वजनिक चर्चेत सहभाग (दि. २१ व २२ फेब्रुवारी, २०१० औरंगाबाद येथे व दि. ३ मार्च, २०१० - पुणे)

प्रकाशित शोध निबंधाचा तपशिल

१. महाराष्ट्राच्या विभागांतर्गत विकास क्षेत्रामधिल असमानता आणि या संदर्भात मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळाची भूमिका या विषयावरिल शोध निबंध इंडियन पॉलिटिकल इकॉनॉमी जर्नल मध्ये प्रकाशित

२. एस्टीमेशन ऑफ डिप्रायव्हेशन फॉर महाराष्ट्रा स्टेट - जिल्हा निहाय तौलनिक अभ्यास शोध निबंध इकॉनॉमिक डायझिस्ट, नोव्हेंबर २००९ च्या प्रकाशनात प्रकाशित.

३. औरंगाबाद एमिलेनियम प्लस इमर्जिंगसीटी हा लेख एमईडीसी मुंबई च्या जुन, २०१० च्या प्रकाशनात प्रकाशीत.

४. एप्रिल, २०१० च्या जन संवाद, औरंगाबाद मध्ये डिटरमिनेशन ऑफ वॉटर टेरिफ ऑण्ड अॅबीलिटी टू पे चा लेख प्रकाशीत.

२.८ मंडळाचे मा. अध्यक्ष व सदस्यांनी केलेले दौरे :

मराठवाडा विभागाच्या विकासाचे संदर्भात लोकप्रतिनिधी व अधिकाऱ्यांशी प्रत्यक्ष संपर्क साधून त्यांचेशी विकास विषयक कामांबाबत चर्चा करण्याकरिता मंडळाचे अध्यक्षांनी अहवाल वर्ष काळात दौरे आयोजित केले होते. मराठवाडा विभागातील विकास समस्या सोडविण्यासाठी मुंबई येथे मंत्रालयात मा.मंत्री आणि अधिकारीगण यांचेशी विचारविनिमय केला. तसेच मुंबई येथे वेळोवेळी आयोजित केलेल्या बैठकामध्ये मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य उपस्थित राहिले. जिल्हा नियोजन समितीने वेळोवेळी आयोजित केलेल्या निरनिराळ्या बैठकीस मंडळाचे सदस्य उपस्थित राहिले.

प्रकरण - तीन

कामकाजासंबंधी अनुषंगीक बाबीवर मंडळाच्या शिफारशी

३.१ मराठवाडा विभागातील आदिवासी भागाचा पाहणी अभ्यास करणे :

मराठवाडा विभागातील आदिवासी भागांचा पाहणी अभ्यास करण्यासाठी मा.राज्यपाल महोदय यांचे कार्यालयांचे निर्देशानुसार प्राप्त झालेल्या १० विषयांपैकी खालील विषयाची निवड पाहणी अभ्यास करण्यासाठी करण्यात आली.

१. आदिवासी मुलांच्या प्राथमिक शिक्षणाची स्थिती : शैक्षणिक दर्जा. शिक्षणाच्या सोयी सुविधा, आणि आदिवासी मुलांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे.

२. आदिवासी मुलांमधील कुपोषणाच्या समस्या

३. आदिवासींच्या जमिन हक्क कायद्याची अमलबजावणी, कृषी व कृषिसलग्न सेवांतील योजनांची अमलबजावणीची सद्यस्थिती.

उपरोक्त विषयाची पाहणी करण्यासाठी मंडळ स्तरावर मा. डॉ. आर पी कुरुलकर, प्रभारी अध्यक्ष, मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ, औरंगाबाद यांच्या अध्यक्षतेखाली एक उपसमिती स्थापना करून त्यामध्ये संबंधित विषयाच्या तज्ञांचा समावेश करण्यात आला. सदर समितीच्या बैठकांमध्ये पाहणीची रुपरेषा ठरविण्यात आले.

त्यानुसार विभागातील प्रत्येक जिल्ह्यातील तालुकानिहाय गावांची निवड करण्यासाठी १. सन २००१ च्या जनगणनेचा आधार घेण्यात आला. २. प्रत्येक गावातील एकुण लोकसंख्येशी आदिवासी लोकसंख्येची टक्केवारी काढून ती उतरत्या क्रमाने घेवून ५०% च्या वरील आदिवासी लोकसंख्या असलेल्या गावामधून १०% गावांची निवड १,११,२१.....याप्रमाणे करण्यात आली. नांदेड जिल्ह्यात १२३ गांवांपैकी १२ गांवे, हिंगोली जिल्ह्यात ६१ गांवांपैकी ६ गांवे, परभणी जिल्ह्यात १३ गांवांपैकी १ गांव, औरंगाबाद जिल्ह्यात २७ गांवांपैकी ३ गांवे, तसेच बीड, जालना, उस्मानाबाद व लातूर जिल्ह्यातून प्रत्येक एक गांव असे मराठवाड्यातील ८ जिल्ह्यातून एकुण २६ गावांची निवड सर्वेक्षणासाठी करण्यात आली.

तसेच वरील निवडलेल्या विषयाशी संबंधित १.गांव पत्रक २. प्राथमिक शिक्षणाचे पत्रक ३. कुपोषणाचे पत्रक व ४. कुटुंब पत्रक इ. विषयनिहाय प्रश्नावली तयार करण्यात आल्या.

त्याप्रमाणे नांदेड, हिंगोली, परभणी, उस्मानाबाद व लातूर या जिल्ह्यासाठी स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ व औरंगाबाद, जालना व बीड या जिल्ह्यासाठी डॉ बाबासाहेब आंबेडकर

मराठवाडा विद्यापिठातील विद्यार्थी व शिक्षक यांची नेमणूक प्रगणक व पर्यवेक्षक म्हणून करण्यात आली. त्यांचेशी समन्वय साधण्यासाठी समन्वय अधिकारी म्हणून शासकिय अधिका-यांची नेमणूक करण्यात आलेली आहे.

वरीलप्रमाणे निवडण्यात आलेल्या गांवातील आदीवासी कुटुंबाची यादी मुख्य कार्यकारी अधिका-यांचे मार्फत संबंधित बालविकास प्रकल्प अधिकारी यांचेकडून घेवून त्यामधून कुटुंबांची निवड करण्यात आली व प्रगणक, पर्यवेक्षक व समन्वय अधिकारी यांना प्रशिक्षण देवून निवडलेल्या कुटुंबाची यादी व वरीलप्रमाणे ४ प्रकारचे पत्रके पाहणीसाठी त्यांचेकडे सुपुर्द करण्यात आली. त्यानुसार प्रगणक व पर्यक्षकांनी निवडलेल्या गावातील निवडलेल्या आदिवासी कुटुंबाची प्रत्यक्ष पाहणी करून १. गांव पत्रक २. प्राथमिक शिक्षणाचे पत्रक ३. कुपोषणाचे पत्रक व ४. कुटुंब पत्रकामध्ये माहिती भरून या कार्यालयास सादर करण्यात आले.

प्रगणक/पर्यवेक्षकांनी भरलेले सर्व पत्रके कार्यालयात संकलीत करण्यात आलेले असून तज्ञ सदस्यांना सांख्यिकी माहिती पुरविण्यात आली आहे. अहवाल लिखाणाचे काम प्रगती पथावर आहे.

३.२ मंडळाची वेब साईट कार्यान्वीत करणे

मंडळामार्फत मराठवाड्यातील विविध विकास कामे प्रस्तावित होतात. मंडळाच्या माध्यमातून मंडळाच्या कार्याची माहिती सर्व सामान्यांना व्हावी या हेतूने मा. अध्यक्ष व मा. अपर आयुक्त यांच्या मार्गदर्शना खाली मंडळाची वेब साईट (<http://www.msdb.gov.in>) कार्यान्वीत करण्यात आली आहे.

३.३ आंतर विभागीय विकासाचे महत्वाचे निर्देशांक

संपूर्ण राज्याच्या विकासाच्या पातळ्यांच्या तुलनेत योग्य निर्देशांकाच्या आधारे मंडळाच्या क्षेत्रातील विविध विकास क्षेत्रासाठी सापेक्ष पातळी निश्चित करणे. या संदर्भात या अहवालात आम्ही कांही प्रमुख क्षेत्र / निर्देशांकांचा तुलनात्मक अभ्यास देत आहोत.

(अ) - विभागीय दरडोई विकास दर तुलना :-

महाराष्ट्र शासनाने प्रसिध्द केलेल्या आर्थिक पाहणी अहवाल २०१०-११ नुसार सन २००८-०९ २००९-१० या दोन वर्षांच्या जिल्हास्तरीय दरडोई उत्पन्नाची विभाग निहाय आंकडेवारी खालील प्रमाणे आहे..

विभाग निहाय जिल्हा दरडोई उत्पन्नातील वृद्धी दर

(दरडोई उत्पन्न रुपये)

अ क्र	विभाग	२००८-०९	२००९-१०	वृद्धीदर %
१	उर्वरित महाराष्ट्र	२१६७९२	२४८०७६	१४.४३
२	मराठवाडा	३९७४६	४६५३५	१७.०८
३	विदर्भ	९३४०१	१०९५१९	१७.२६
	महाराष्ट्र	६४२३८	७४०२७	१५.२४
स्त्रोत: महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी -२०१०-११				

(ब) तुलनात्मक आद्योगिक प्रगती:

दरडोई उत्पन्नात सातत्याने व चिरस्थयी वृद्धी करण्यासाठी आद्योगीक वाढ महत्वाची ठरते. शासनाने, शिथिलता (liberalization), खाजगीकरण (Privatization) व जागतिकीकरणाचे (Globalization) धोरण स्विकारून ते अंमलात आणल्यामुळे, त्याचा परिणाम मागास मराठवाडा व विदर्भावर कसा झाला हे अभ्यासणे उपयुक्त ठरेल. स्थानिकीकरणाचे धोरण (Location policy) आता रद्द झाल्यामुळे आता उद्योजक भारतात कुठेही आपला उद्योग उभारू शकतो. पुढील तक्त्यात, सन २०१०पर्यंत महाराष्ट्रातील तीन विभागांची तुलनात्मक आद्योगिक प्रगती कशी झाली हे दाखविले आहे.

महाराष्ट्रातील सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठ्या उद्योगांची विभागवार प्रगती (२०१०)

अ क्र	विभाग	सूक्ष्म, लघु, मध्यम, उद्योग (संख्या)	रोजगार संख्या	मोठे उद्योग संख्या	रोजगार संख्या
१		३	४	५	६
१.	उर्वरित महाराष्ट्र	११६४७८ (७६.९)	८९४४५८ (७५.३)	२२३१ (८३.६)	५०६२२३ (७९.६)
२.	मराठवाडा	११६७२ (७.७)	१०२०७६ (८.६)	१४२ (५.३)	४१९३६ (६.६)
३.	विदर्भ	२३३४५ (१५.४)	१९१६४७ (१६.१)	२९.७ (११.१)	८७४७८ (१३.८)
	एकूण	१५१४९५ (१००.०)	११८८१८१ (१००.०)	२६७० (१००.०)	६३५६३७ (१००.०)

कंसातील आंकडे एकूणशी शेकडा प्रमाण आहेत.

स्त्रोत: महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी -२०१०-११

वरील तक्त्यावरून एकूण औद्योगिक संस्थांपैकी केवळ ७.७ % उद्योग मराठवाड्यात असून, मोठ्या उद्योगांचे प्रमाण फक्त ५.३ % आहे. यातून निर्माण झालेला रोजगार सुद्धा मराठवाड्यात अनुक्रमे ८.६ % व ६.६ % इतका कमी आहे. औरंगाबाद वगळता, इतर जिल्ह्यात फारसे औद्योगिकरण मराठवाड्यात झालेले दिसत नाही. याउलट, उर्वरित महाराष्ट्रात उद्योगांचे प्रचंड केंद्रीकरण झाल्याचे तक्त्यावरून स्पष्ट दिसते. उद्योगांची संख्या ७७ % ते ८३ % असून त्यांत निर्माण झालेल्या रोजगारांचे प्रमाण ७५% ते ८०% एवढे मोठे आहे.

जोपर्यंत औद्योगिक असमतोल कमी होणार नाही तोपर्यंत प्रादेशिक असमतोल कमी होणे शक्य नाही असे मंडळास वाटते. त्यासाठी मागास भागास आर्थिक पायाभूत सुविधा (Economic Infrastructure) उदा. उत्तम रस्ते, रेल्वे, विमान सेवा, पाणी, वीज इ. व (Social Infrastructure) उदा. उत्तम शिक्षण संस्था, दवाखाने, कौशल्ययुक्त मनुष्यबळ, इ. प्रकारची सामाजीक पायाभूत सुविधा निर्माण करणे गरजेचे आहे तरच उद्योजक मागास भागात येतील.

(क) विशेष आर्थिक क्षेत्र व मागास विभाग:-

पुढील तक्त्यात " महाराष्ट्रातील विशेष आर्थिक क्षेत्राची " (Special Economic Zones) सन २०१० पर्यंतची विभागवार प्रगती दाखविली आहे. त्यांत एकूण ६३ आर्थिक क्षेत्रांपैकी फक्त ७ आर्थिक क्षेत्रे मराठवाड्यात असून विदर्भात केवळ ८ आर्थिक क्षेत्रे आहेत याउलट उर्वरित महाराष्ट्रात ४८ विशेष आर्थिक क्षेत्रे आहे. ह्या आर्थिक क्षेत्रांमुळे उर्वरित महाराष्ट्रात निर्माण होणारा अपेक्षित रोजगार एकूण रोजगाराच्या ७७.७ % आहे. याउलट, मराठवाड्यात निर्माण होणारा रोजगार केवळ २.५ % व विदर्भात २०.८% इतकी आहे.

महाराष्ट्रातील विशेष आर्थिक क्षेत्रांची प्रगती (२०१० पर्यंत)

अ क्र	विभाग	विशेष आर्थिक क्षेत्रांची संख्या	टक्केवारी	अपेक्षित गुंतवणूक कोटी रु.	टक्केवारी	अपेक्षित रोजगार संख्या लाखात	टक्केवारी
१	२	३	४	५	६	७	८
१	उर्वरित महाराष्ट्र	४८	७६.२	६८४१५	८८.७	१६.१७	७७.७
२	मराठवाडा	७	११.१	१७७५	२.३	०.३३	१.५
३	विदर्भ	८	१२.७	६९४८	९	४.३२	२०.८
४	एकूण	६३	१००.००	७७१३८	१००.००	२०.८०	१००.००

वरील दोन तक्त्यावरून महाराष्ट्रातील औद्योगिक प्रगती असमान झाल्याचे स्पष्ट होते. नवीन उपाय योजना करणे गरजेचे आहे.

३.४ मागास विभाग आणि मुलभूत मानवी गरजा वंचितता निर्देशांक (Deprivation Index)

संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीस सन २०१० साली ५० वर्षे पूर्ण झाली. हे वर्ष आपले राज्य सुवर्ण महोत्सवी वर्ष साजरे करित आहे. मागील ५० वर्षात राज्याने सामान्य जनतेच्या मुलभूत गरजा कितपत पूर्ण केल्या याचा आढावा निश्चितच उपयुक्त ठरेल. अलिकडेच केरळ राज्याने त्यांच्या मानव विकास अहवालात (२००६) जिल्हावार वंचितता निर्देशांक दिले आहेत. त्याच आधारे आम्ही महाराष्ट्रातील जिल्ह्यांचे वंचितता निर्देशांक काढले आहेत.

वंचितता निर्देशांकात पुढील चार चल घटकांचा समावेश केला जातो.

(१) कच्ची घरे असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण (२) पिण्याचे पाणी दुरुवरून आणणा-या कुटुंबाचे प्रमाण (३) घरात शौचालये नसलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण व (४) घरात वीज नसलेल्या घरांचे प्रमाण: वरील चार चल घटकांची सरासरी म्हणजे त्या जिल्ह्याचा / विभागाचा वंचितता निर्देशांक होय. यासाठी आम्ही सन २००१ सालच्या जनगणना अहवालातील आंकडेवारी वापरली आहे. या अभ्यासातील तौलनिक निष्कर्ष पुढील प्रमाणे आहेत.

(i) महाराष्ट्र राज्याचा वंचितता निर्देशांक ४० % असून केरळ राज्याचा तो २९.५ % आहे.

(ii) नागरी भागांचा वंचितता निर्देशांक २५.६ % असून ग्रामीण भागाचा तो ५१.० % आहे. याचा अर्थ नागरी भागातील २५.६ % तर ग्रामीण भागातील ५१ % जनता मानवाच्या ४ मुलभूत गरजांपासून वंचित आहेत असा होतो.

(iii) मराठवाड्यातील आठ जिल्ह्यांचे नागरी, ग्रामीण व एकूण वंचितता निर्देशांक पुढे दिले आहेत.

अ क्र	जिल्हा	वंचितता निर्देशांक (%)		
		नागरी	ग्रामीण	एकूण
१	२	३	४	५
१	औरंगाबाद	११.१	५३.५०	३८.२
२	जालना	२२.२	५६.८०	५१.१
३	परभणी	२५.७	५५.७०	४७.२
४	बीड	२३.७	५६.७०	५१.६
५	हिंगोली	२६.३	५७.१७	५२.९
६	नांदेड	२१.४	५५.५०	४८.०

७	उस्मानाबाद	३२.६	५०.८०	४८.३
८	लातूर	२३.८	५१.०	४६.७
	राज्य सरासरी	२५.६	५१.०	४०.०

(Source: Estimation of Deprivation Index for Maharashtra State: A Districtwise Analysis:
R P Kurulkar, Monthly Economic Digest, Nov.-2009, MEDC Mubai.)

उपाय योजना :- (i) मराठवाड्यातील औरंगाबाद वगळता सर्व जिल्ह्यांचे वंचितता निर्देशांक राज्य सरासरीच्या (४०%) वर आहेत. ते कमी करण्यासाठी पुढील उपाय योजना मोठ्या प्रमाणावर राबवाव्या लागतील.

(१) पक्क्या घरांची उपलब्धता:- ग्रामीण भागात अनेक कुटुंबे कच्च्या घरात, झोपड्यात राहतात. किंवा गृहहीन असतात. त्यांना इंदिरा आवास योजना व इतर योजनेंद्वारे पक्की घरे बांधून देणे.

(२) घरात वीज पुरवठा नसलेल्या घरांची संख्याही मोठी आहे. जिल्हा जरी १००% वीज पुरवठा झालेला असला तरी अनेक घरात वीज नाही. अनेक योजनांद्वारे (राजीव गांधी ग्रामीण वीज पुरवठा) हे काम करता येईल.

(३) पिण्याचे पाणी:- शहरात १०० मीटर व ग्रामीण भागात ५०० मीटरहून जास्त दुरुन पिण्याचे पाणी आणणाऱ्यांची कुटुंब संख्या मोठी आहे. ही एक जीवनावश्यक वस्तू असल्यामुळे शासनाने सर्व कुटुंबांना नळाने घरपोच पाणी पुरविण्याची सोय करावयास हवी, व तसा कालबद्ध कार्यक्रम आखावा.

(४) शौचालय व स्वच्छता:- सध्या स्वच्छतागृहे बांधण्याचे काम अनेक योजनांद्वारे चालू आहे. मुंबई सारख्या शहरातही समस्या गंभीर आहे. घरात शौचालय असणे हे आता आवश्यक झाले आहे. पण त्यासाठी मुबलक पाणी पुरवठा हवा. भारत निर्माण योजनेंद्वारे वरील अनेक गोष्टी साध्य करता येतील.

१२व्या पंचे वार्षिक योजना काळात (२०१२-२०१७) प्रत्येक जिल्ह्याचा वंचितता निर्देशांक ५० % ने कमी करण्याचे उद्दीष्ट साध्य करता येईल.

३.५ सूक्ष्म सिंचनाचे अर्थशास्त्र:- अनुदानात वाढ करण्याची गरज

महाराष्ट्रात सिंचन क्षेत्राचे प्रमाण आजही साधारण १८ % आहे. राष्ट्रीय सिंचन प्रमाणाशी (४६%) तुलना केल्यास ते खूपच कमी आहे. महाराष्ट्रातील १४८ तालुके अवर्षण प्रवण आहेत, तर मराठवाड्यासारख्या प्रदेशात दर हेक्टरी सिंचन पाण्याची उपलब्धता, इतर दोन प्रदेशाच्या तुलनेने फारच अल्प आहे. अशा परिस्थितीत सूक्ष्म सिंचन पद्धतीने (Micro-irrigation) पाण्याचा काटकसरीने सुयोग्य वापर करणे किती गरजेचे आहे हे स्पष्ट होते.

अलिकडेच प्रसिध्द झालेल्या एका शोध निबंधाच्या आधारे, महाराष्ट्रात सूक्ष्म सिंचनपद्धतीचा वापर आर्थिकदृष्ट्या किती फायद्याचा आहे हे संक्षिप्तरूपाने पुढे मांडीत आहेत.

(I) महाराष्ट्रातील सूक्ष्म सिंचन क्षमता व प्रत्यक्ष प्रगती :-

वरील अभ्यासाप्रमाणे, महाराष्ट्र राज्यात ठिबक सिंचन क्षमता (Drip Irrigation) १११६ (हजार) हेक्टर असून त्यापैकी ४८२ (हजार) हेक्टर (किंवा ४३.२२ %) काम पूर्ण झाले आहे. तसेच स्प्रिंकलर सिंचन क्षमता (Sprinkler Irrigation) ५०१५ (हजार) हेक्टर असून त्यापैकी २१४.६७ (हजार) हेक्टर (१३.४३ %) काम पूर्ण झाले आहे. ठिबक व स्प्रिंकलरचा एकत्रित विचार करता हे प्रमाण एकूण सूक्ष्म सिंचन क्षमतेच्या २५.६८ % पडते. याचा अर्थ अजूनही महाराष्ट्रात सूक्ष्म सिंचन क्षेत्रात वाढ करण्यास फार मोठा वाव आहे. ही वाढ प्राथम्याने मराठवाड्यासराख्या पाणी कमी उपलब्धता असलेल्या प्रदेशात करावी ही शासनास विनंती.

(II) सूक्ष्म सिंचनाचे अर्थशास्त्र -

सूक्ष्म सिंचनाचे फायदे आता सर्वमान्य झाले असून ते पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) पाण्याचा काटकसरीने वापर किंवा पाण्याची बचत. या बचत झालेल्या पाण्याचा वापर सिंचन क्षेत्र वाढविण्यासाठी करता येतो.

Spread and Economics of Micro-irrigation in India: Evidence from Nine States: k. Palaisami & Others: Economic and Political weekly, June 25, 2011, Mumbai

२) खतांचा योग्य वापर व खतांचा अति उपयोग टाळता येतो.

३) दर हेक्टरी उत्पादकतेत साधारण १५ % ते ५० % वाढ होते.

वरील सर्व प्रकारच्या काटकसरीमुळे सूक्ष्म सिंचन पध्दती शेतक-यांच्या दृष्टीने खूपच फायद्याची ठरली आहे.

(III) सूक्ष्म सिंचना वरील गुंतवणुकीचा परतावा (Internal Rate of Return)

वरील अभ्यासात महाराष्ट्रातील सिमांत शेतकरी (१ हेक्टरपेक्षा कमी); लहान शेतकरी (१ ते २ हेक्टर); व मोठा शेतकरी (२ हेक्टर पेक्षा जास्त) यांनी सूक्ष्म सिंचनावर केलेल्या भांडवली गुंतवणुकीचा खर्च; त्यावर मिळालेले दर हेक्टर नक्त उत्पन्न व मिळालेला शेकडा परतावा (Rate of Return) पुढील तक्त्यात दाखविला आहे.

सूक्ष्म सिंचनापासून दर हेक्टरी नक्त उत्पन्न व फायदा

अ क्र	शेतक-याचा वर्ग	दर हेक्टरी भांडवली खर्च (ठिबक) रुपये	नक्त उत्पन्न रुपये	शेकडा परतावा (IRR)
i	सीमांत शेतकरी (० - ते - १) हेक्टर	४२०५३	१००२६	२२ %
ii	लहान शेतकरी (१ - ते - २) हेक्टर	४८०८५	१३०००	२९ %
iii	मोठा शेतकरी (२ हेक्टरच्या वर)	४५४००	२४३६०	११५ %

वरील तक्त्यावरून सर्वच वर्गातील शेतक-या सूक्ष्म सिंचनाचा फायदा झाल्याचे स्पष्ट दिसते. सर्वाधिक फायदा (११५ %) मोठ्या शेतक-यांना झाला आहे. प्रत्येक शेतक-याच्या नक्त उत्पन्नातहि मोठा वाढ झाली आहे.

(IV) अनुदानात भरीव वाढ हवी :

सूक्ष्म सिंचन पद्धतीत शेतक-यांना दर हेक्टरी मोठी भांडवली गुंतवणूक करावी लागते हे वरील तक्त्यावरून स्पष्ट होते. ही भांडवली गुंतवणूक रुपये ४२००० ते ४८००० हजार दर हेक्टरी आहे. सर्व साधारण शेतक-यांची जमीन धारणा लक्षात घेता त्यांना एवढी मोठी गुंतवणूक करणे केवळ अशक्य आहे. महाराष्ट्रात साधारण ७३ % शेतकरी हे लहान शेतकरी (दोन हेक्टरच्या खाली) आहेत. सध्या महाराष्ट्र शासन ठिबक (drip) तुषार सिंचनाला (Sprinkler) ५०% अनुदान देते. मंडळाच्या मते या अनुदानात वाढ करण्याची नितांत गरज आहे. हे अनुदान सर्व प्रकारच्या शेतक-यासाठी ९० % पर्यंत वाढवावे अशी शिफारस मंडळ शासनास करते.

(V) इतर राज्यातील अनुदाने :

पंजाब, हरियाणा, बिहार, आंध्रप्रदेश इत्यादी अनेक राज्यात पाण्याची उपलब्धता व सिंचनाखालील क्षेत्र महाराष्ट्रा पेक्षा अधिक असूनहि या राज्यांनही सूक्ष्म सिंचन वाढीसाठी शेतक-यांना भरीव अनुदान दिल्याचे दिसते. हे पुढील आंकडेवारी वरून स्पष्ट होईल.

अ क्र	राज्य	ठिबक	तुषार
१	पंजाब	७५%	७५%
२	आंध्र	७०%	७०%
	हरियाणा	९०%	५०%
४	बिहार	९०%	९०%
५	महाराष्ट्र	५०%	५०%

महाराष्ट्रात कृषि विभागातर्फे ही योजना राबविली जाते. खालील पिकांना सूक्ष्म सिंचनाचा फायदा दिला जातो

i) ऊस ii) केळी iii) द्राक्ष iv) कापूस

(VI) सूक्ष्म सिंचना संदर्भात महाराष्ट्रातील शेतक-यांच्या प्रतिक्रिया व सूचना :

१) अधिक प्रमाणावर तांत्रिक सहाय्य दिले जावे.

२) द्रव खतांचा अधिक पुरवठा व्हावा.

- ३) सूक्ष्म सिंचनाखाली अधिक जमीन आणण्यासाठी पत पुरवठा वाढवावा
- ४) पणन व्यवस्था मोठ्या प्रमाणावर हवी.
- ५) जमीन धारणेवर सीमा नसावी
- ६) पीक उत्पादन प्रक्रियेत अद्यावत शास्त्रीय ज्ञानाची माहिती शेतक-यांना द्यावी.

निष्कर्ष :-

- i) सूक्ष्म सिंचन योजना आर्थिक दृष्ट्या फायदेशीर ठरल्यामुळे या योजनेसाठीची अर्थ संकल्पातील तरतूद मोठ्या प्रमाणावर वाढवावी
- ii) सूक्ष्म सिंचन , प्रवाही व विहिरीवरील बारमाही पिकांना अनिवार्य करावी, ज्यासामुळे पाण्याची मोठी बचत होईल.
- iii) ही योजना शेतक्यामध्ये लोकप्रिय करण्यासाठी त्यावरीली अनुदान ५०% वरून ९०% पर्यंत वाढवावे.

शासन या सुचनेवर गंभीरतेने विचार करून निर्णय घेईल याची खात्री वाटते.

३.६ जायकवाडी प्रकल्पात (नाथसागर) पाणी साठा होत नसल्याने त्यावरिल धरणातून पाणी सोडण्याचा प्रस्ताव :

गोदावरी नदीवर जायकवाडी येथे मोठा प्रकल्प उभारण्यात आला आहे. जायकवाडी प्रकल्पाचा पहिला टप्पा जायकवाडी, ता. पैठण, जि. औरंगाबाद या ठिकाणी उभारण्यात आला आहे. या धरणाची पाणी साठवण क्षमता २१७२ लक्ष घनफुट आहे. या धरणास नाथसागर म्हणून संबोधिले जाते. सदर धरण गोदावरी नदीच्या उगमस्थान (त्र्यंबकेश्वर) पासून सर्व साधारणपणे २४४ कि.मी. अंतरावर आहे. जायकवाडी प्रकल्पाच्या मंजूर आराखड्या प्रमाणे एकूण पाणलोट क्षेत्र २१७५० चौ. कि. मी. आहे. त्यापैकी १४००० चौ.कि.मी. पाणलोट क्षेत्र हे मुक्त पाणलोट क्षेत्र असून उर्वरीत क्षेत्र बंधीस्त पाणलोट क्षेत्र आहे. मध्यंतरीच्या काळात नाथसागराच्या मुक्त पाणलोट क्षेत्रात मध्यम व लघु पाणलोट पाटबंधारे प्रकल्प उभारण्यात आली. जायकवाडी (नाथसागर) च्या प्रकल्प अहवालात दर्शविल्यानुसार मुक्त पाणलोट क्षेत्रात घट झाली आहे. त्यामुळे अपेक्षित पाणीसाठा होवू शकत नाही.

जायकवाडी प्रकल्प सहाद्री पर्यंत रांगेच्या कुशीत बांधण्यात आला असून या पर्वत रांगांवर पडणाऱ्या पावसाचा फायदा प्रकल्प साठ्याकरिता होता. जायकवाडी प्रकल्पाच्या वरिल बाजूच्या प्रकल्पात पाणी साठा झाल्यावर जायकवाडी प्रकल्प पूर्ण क्षमतेने भरण्यास काही प्रश्न उद्भवत नाही. तथापि मागील वर्षी आणि चालू वर्षात जायकवाडी प्रकल्पाच्या वरिल भागातील धरणे पूर्णपणे भरली परंतु नाथसागरात पाणीसाठा होवून शकल्याने वरिल धरणातून पाणी सोडण्याची मागणी केली जावू लागली.

शासनाने कांही महिन्यापुर्वी खालील धरणात पाण्याचे दुर्भिक्ष असतांना समन्यायी तत्वावर वरच्या धरणातुन पाणी सोडण्याचे अधिकार जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाकडून काढून घेऊन महाराष्ट्र मंत्रीमंडळाकडे घेतले आहेत. पैठण धरणाच्या जलाशयात पाण्याचे दुर्भिक्ष जाणवणे ही स्थिती आता वरचेवर येणार आहे व समन्यायी तत्वावर उर्ध्व भागातील धरणातुन पाणी सोडण्याविषयी मागणी सारखी येणार आहे. समन्यायी तत्वावर खालील जलाशयात पाणी सोडण्याबाबतची मार्गदर्शक तत्वे व नियम ताबडतोब ठरवुन निर्गमित करण्याची गरज आहे.

अशी मार्गदर्शक तत्वे व नियम करतांना महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन कायद्यात अंतर्भूत असलेल्या खालील सूचनांचा समावेश करावा लागेल.

१. एकाच नदी खोऱ्यात असलेली धरणे व त्याचा साठा याचा एकत्रित विचार करुन १५ ऑक्टोबरची स्थिती लक्षात घेणे आवश्यक आहे व असा विचार करुन नोव्हेंबर महिन्यात प्रत्यक्ष पाणी सोडण्यात यावे.

२. असे करतांना वरच्या भागातील धरण साठ्यातील पिण्याची व औद्योगिक गरज भागवुन अतिरिक्त पाणी खालच्या धरणात एकत्रित नियोजन करुन सोडावे.

३. प्रथम वरच्या व नंतर खालच्या सर्व धरणातील वार्षिक बिगर सिंचन वापराची बाष्पीभवनासह गरज भागेल हा विचार करुन पाणी सोडण्याचा निर्णय व्हावा.

४. ही गरज भागल्यानंतर सिंचनासाठी विशेषतः जी बारमाही पिकांना आश्वासित पाणी रबी हंगामात द्यावे लागेल एवढे पाणी वरच्या भागातील धरणात साठवुन उर्वरित पाणी खालच्या भागातील धरणावर अवलंबून असलेल्या बारमाही पिकांना रबी हंगामापुरतेच देण्याचे नियोजन करावे.

५. खालच्या धरणाच्या लाभक्षेत्रातील प्रत्येक शेतकऱ्याला कमीत कमी एक एकर सिंचन करण्यासाठी आवश्यक एवढे तरी पाणी वरच्या धरणातुन खालील जलाशयात सोडण्यात येणे आवश्यक आहे. अशी तरतुद MWRR Act २००५ मध्ये आहे.

३.७ विशेष निधी सन २०१०-११ जिल्हा निहाय अनुज्ञेय निधी , मंडळाने शिफारस केलेल्या व मंजूर कामांचा तपशिल

(रु. लाखात)

विशेष निधी २०१० -११						
अ. क्र.	जिल्हा / विकासाचे क्षेत्र	अनुज्ञेय निधी	मंडळाने शिफारस केलेले प्रस्ताव		३१ मार्च, २०११ अखेर मंजूर कामे व किंमत	
			कामांची संख्या	अंदाजित किंमत	कामांची संख्या	अंदाजित किंमत
१	औरंगाबाद	३४४.५२	५४	३४४.३३	५३	३३८.५०
२	बीड	२४३.५३	४०	२४२.७२	४०	२४२.६१
३	जालना	२३७.०२	४२	२३८.००	४२	२३८.००
४	हिंगोली	२५२.०८	३१	२५३.१५	३१	२४५.३९
५	लातूर	२५६.८८	३६	२५६.८८	३०	२२४.६१
६	नांदेड	३६३.५१	४२	३६३.५१	४२	३६२.४७
७	उस्मानाबाद	१२०.०४	२४	१२१.००	२४	१२१.००
८	परभणी	१८२.४२	२५	१८३.००	२५	१८३.००
एकूण (८० %)		२०००.००	२९४	२००२.५९	२८७	१९५५.५८
९	सामुहिक योजना (१५%)	३७५.००	३४	३७५.००	२३	२८७.७०
मागास तालुका (५%)						
१०	सेनगाव जि. हिंगोली	६२.५०	१३	६०.७०	९	४५.९०
११	वाशी जि. उस्मानाबाद	६२.५०	७	६२.५०	७	६२.५०
एकूण -मागास तालुका		१२५.००	२०	१२३.२०	१६	१०८.४
एकूण		२५००.००	३४८	२५००.७९	३२६	२३५१.६८

ENGLISH VERSION

MARATHWADA STATUTORY DEVELOPMENT BOARD, AURANGABAD

No. MSDB/A.R.10-11/2011/
Central Administrative Building,
Ground Floor (W) Wing,
Collectorate Campus,
Aurangabad - 431 001
Dated: / /2011.

To, .
H.E. The Governor of Maharashtra,
Raj Bhawan, Malabar Hill,
Mumbai - 400 035.

Subject: Submission of Annual Report of the Marathwada Statutory
Development Board for the year 2010-2011.

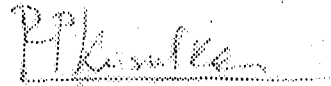
Respected Sir,

It is an honour for me to submit the Annual Report of the Marathwada Statutory
Development Board for the year 2010-2011.

The growth rate in the Marathwada region can be improved by undertaking investment
in industrial and social infrastructure. No new industries have come up in Marathwada region
(except Aurangabad) due to lack of adequate infrastructure. Urgent steps needs to be
undertaken for attracting the industries in the 7 other districts of the region. This needs urgent
attention so as to provide employment opportunities and bring about overall development of
the region.

The Board has greatly benefited by the guidance it received from His Excellency the
Hon'ble Governor of Maharashtra. The Board, therefore, expresses its deep sense of gratitude
towards His Excellency and hope that the valuable guidance would be available to the Board in
future as well.

Yours sincerely,

(Dr. R. P. Kurulkar)

Acting Chairman

ACKNOWLEDGMENT

The Marathwada Statutory Development Board gratefully acknowledges the guidance it received from His Excellency, the Hon'ble Governor of Maharashtra.

The Hon'ble Governor took personal interest in the development of the region and had interaction with the Board on development issues on several occasions, which made it possible for the Board to discharge its functions effectively.

The Board is also grateful to the Hon'ble Chief Minister and his cabinet colleagues for their co-operation in the development process of the region and implementation of the time-bound programme for development of the region. The Board is also obliged to all the Hon'ble Ministers for their co-operation in sanctioning of the proposals of development works which the Board had recommended to the Government.

The Board acknowledges its gratitude towards all the Hon'ble Members of Parliament, Hon'ble Members of State Legislative Assembly and State Legislative Council, Presidents of Zilla Parishads, Presidents of Municipal Councils, Freedom Fighters, Social workers of the Marathwada region, for rendering co-operation to the Board.

The Board received valuable cooperation from experts from various fields of development. The Board is therefore thankful to them for the services rendered by them.

The Board is also grateful to the Chief Secretary, Govt. of Maharashtra, Additional Chief Secretaries, Principal Secretaries and Secretaries of various departments in Mantralaya, for rendering co-operation to the Board in implementing various development schemes.

The Board is also grateful to Shri Sunil Soni & Shri Sudhir Shrivastav, Principal Secretary Planning, Shri Shrikant Deshpande, Secretary to Hon. Governor, Shri Vikas Chandra Rastogi, Joint Secretary (Development Boards), Smt. Karkhanis, Dy. Secretary Planning, Shri Bankapure, Under Secretary and their staff for their help and guidance provided to the Board. The Board is thankful to all those who have directly or indirectly associated themselves with the activities of the Board.

Marathwada Statutory Development Board, Aurangabad

Annual Report 2010-2011

CONTENTS		
S. No.	Subject	Page No.
Chapter I	Establishment and Functions of Statutory Development Boards.	
1.1	The State of Maharashtra Order, 1994	1
1.2	Establishment of separate Development Boards in Maharashtra State	1
1.3	Composition of the Development Boards	1
1.4	Organization of the Board (2010-11)	2
1.5	Functions of the Board	3
1.6	Allocation of funds	3
1.7	Directions by the Hon'ble Governor	4
1.8	Suitable arrangements for Education, Training & Employment	4
Chapter II	Report of the Member-Secretary	
2.1	Territorial jurisdiction and headquarter of the Board	5
2.2	Office establishment	5
2.3	General meetings of the Board	6

CONTENTS		
S. No.	Subject	Page No.
2.4	Subject Committees	6
2.5	Meetings of Special Subject Committees	7
2.6	Participation of the Board in Planning Process	7
2.7	Participation in Seminars organised by various organisations	8
2.8	Tours undertaken by the Chairman and Members	8
Chapter III	Board's Activities & Recommendations on Development Issues	
3.1	Tribal study in Marathwada Region	9
3.2	Introducing the Board Website	10
3.3	Important Inter-regional developmental indicators.	10
3.4	Deprivation Index	12
3.5	Micro Irrigation	13
3.6	Jaikwadi Project Equitable water distribution	15
3.7	Special Funds for the Year 2010-11	17

Chapter 1

ESTABLISHMENT AND FUNCTIONS OF THE DEVELOPMENT BOARD

1.1 The State of Maharashtra Order, 1994 :

The President of India, in exercise of his powers conferred by Article 371 (2) has promulgated an order titled "**The State of Maharashtra (Special responsibility of the Governor for Vidarbha, Marathwada and Rest of Maharashtra) Order, 1994**". According to this order, the Governor of Maharashtra is entrusted with the special responsibility for the establishment of separate Development Boards for Vidarbha, Marathwada and the Rest of Maharashtra region and for the matters specified in sub-clauses (b) and (c) of Article 371(2) of the Constitution in respect of the area of each Development Board.

1.2 Establishment of separate Development Boards in Maharashtra State:

In exercise of the powers conferred by the President of India under the State of Maharashtra Order, 1994, the Governor of Maharashtra vide order No.GS/G/94/DB/432, dated 30th April, 1994 established three separate Development Boards for Vidarbha, Marathwada and the Rest of Maharashtra region and specified the areas of respective Development Boards. This order is hereafter referred to as the Development Board Order.

1.3 Composition of the Development Board:

The Development Boards were constituted by the Governor of Maharashtra on 25th June, 1994. Each Development Board initially comprised of *seven members* out of whom one member was from the Maharashtra State Legislature from the area of the respective Development Board, one was from a local authority and *three expert members* having special knowledge or experience in the field of planning, finance, administration, irrigation, agriculture, education, public health etc. The Commissioner of a Revenue Division from the area of respective Development Board was also appointed on the Board as ex-officio member. An officer of the State Government of the rank of Additional Commissioner of a revenue division from respective Development Board was appointed as Member Secretary of the Development Board. The strength of the Development Boards was subsequently increased vide Order No.GS/SS/DB/98/60, dated 29th January, 1998.

The new structure of the Board is as follows:

- a) Two members of the Maharashtra State legislature from the area of the respective Development Board;
- b) One member of local authority from the area of the respective Development Board;
- c) Five expert members having; -

- i) Special knowledge of planning process, finances and accounts of Government;
or
 - ii) Wide experience in financial matters and administration; or
 - iii) Special knowledge in different fields like irrigation, public health, public works, industries, agriculture, education or employment etc.
- d) All Commissioners of Revenue Divisions from the area of respective Development Board as ex-officio members of the Board.
- e) An officer of the State Government not below the rank of an Additional Commissioner of the Revenue Division from the respective Development Board shall be Member-Secretary of the Board.
- f) Executive Chairman, State Planning Board will be ex-officio member.

1.4 Organisation of the Board (2010-2011) :

The Development Boards completed their term of 5 years on April 30, 1999. The President of India vide order dated April 29, 1999 titled as "The State of Maharashtra (special responsibility of the Governor for Vidarbha, Marathwada and the Rest of Maharashtra region) Amendment Order, 1999" extended the term of the three Development Boards by another 5 years upto 30th April, 2004. Later on, the Hon'ble Governor extended the term of Development Boards for one year i.e. upto 30th April, 2005 and further the Hon'ble Governor extended the term of Marathwada Statutory Development Board up to 30th April, 2010, by the letter dated 10th January, 2006. Now Govt. of India extend the term of Board up to 30th April, 2015 vide order dated 26th July, 2010.

The particulars of the Chairman and members of the Marathwada Statutory Development Board for the year 2009-10 are as given under:

1	Dr. R. P. Kurulkar	Acting Chairman
2	Shri Babasaheb Kupekar, Executive Chairman, State Planning Board	Ex-Officio Member
3.	Shri. Bhaurao Baburao Patil (MLA)	Member
4.	Shri Chandrakant Danwe (MLA)	Member
5.	Shri Rajkishor Modi (Member of MC)	Member
6.	Dr. S. B. Nakade	Expert Member
7.	Dr. G. G. Nandapurkar	Expert Member
8.	Shri S. L. Warudkar	Expert Member
9	Shri Bhaskar Mundhe (IAS), Divisional Commissioner, Aurangabad Division.	Ex-Officio Member
10	Shri Pankaj Kumar, (IAS)	Member Secretary

1.5 Functions of the Board:

Vide para 6 of the Development Board Order dated 30th April, 1994; the functions of the Development Board have been specified as given below:

- a) to ascertain relative levels of development in different sectors in relation to its area on the basis of appropriate indicators, having regard to the levels of development in the State as a whole,
- b) To assess the impact of various development efforts in removing backlog and achieving overall development within its area,
- c) To suggest the levels of development expenditure over the area of Development Board during a plan period including the annual plan, and
- d) to prepare an annual report on its working and send it, as far as possible within three months after the end of every financial year, to the Governor for placing it before the Maharashtra State Legislative Assembly.

1.6 Allocation of Funds:

Clauses of 7 & 8 of the Development Board, under the caption "allocation of funds for development expenditure" and "allocation of funds to be reflected in annual financial statement" state that -

- (1) The Governor of Maharashtra shall ensure equitable allocation of funds for development expenditure over the areas of Development Boards, subject to the requirements of the State as a whole.
- (2) In ensuring equitable allocation of funds, the Governor may —
 - a) Take into consideration the recommendations, if any, made by the Development Board, and
 - b) Where he considers it necessary and appropriate, seek advice from any person or body of persons in the matter of the allocation of funds.
- (3) The allocation of funds or outlays made by the Governor shall be reflected in the annual financial statement, to be placed before the State Legislature and the developmental activities with regard to the outlays as aforesaid, shall be carried out or caused to be carried out by the State Government and the funds so allocated shall not be diverted from the area of the one Board to that of another Board with the following exceptions:

- a) Reappropriation may be made in conformity with the budgetary rules and Procedure on the development activities undertaken as aforesaid within the area of a Board.
- b) In the implementation of the development activities, the prevailing norms shall be adhered to, and
- c) The respective administrative departments shall continue to implement and exercise administrative and technical supervision and control over the developmental activities.

1.7 Directions by the Hon'ble Governor:

The Governor may, by order, from time to time give directions to the Development Boards in the matter of its functioning as per clause 9 of the said order.

1.8 Suitable arrangements for Education, Training & Employment:

Clause 10 of the Development Board Order ensures suitable arrangements for education, training and employment. For this purpose, it is prescribed that:

The Governor shall ensure equitable arrangement for providing adequate facilities for technical education and vocational training and for adequate opportunities for employment in service under the control of the State Government in respect of the area of each Development Board, subject to the requirement of the State as a whole, and for that purpose the Governor shall give suitable directions to the State Government from time to time; and while doing so, the Governor may, where he considers it necessary and appropriate, seek advice from any person or body of persons.

CHAPTER 2

REPORT OF THE MEMBER-SECRETARY

2.1 Territorial jurisdiction and headquarter of the Board:

The territorial jurisdiction of the Board is extended to entire revenue division of Marathwada, which includes districts of Aurangabad, Jalna, Parbhani, Hingoli, Nanded, Beed, Latur and Osmnabad. The headquarters of the Board is at Aurangabad located in Central Administrative Building in the Collectorate campus.

2.2 Office Establishment:

Two independent office establishments have been sanctioned for Marathwada Statutory Development Board, one for the Chairman and other for Member-Secretary of the Board. The posts were created separately for the establishment of the Chairman and Member-Secretary. The Planning Department has sanctioned total number of 23 posts from various cadres on the establishment of the Board for the year 2009-2010.

During the period of reporting year 2009-2010, the position of sanctioned and filled-in posts is given below.

a) For the Office of the Chairman

Sr.No.	Designation of the Post	Sanctioned Posts	Filled-in Posts	Vacant
1.	Private Secretary	1	0	1
2.	Personal Assistant	2	1	1
3.	Stenographer (H.G.)	1	1	--
4.	Clerk -Cum-typist	1	1	--
5.	Driver	1	1	--
6.	Chopdar	1	0	1
7.	Peon / Messenger	3	2	1
Total		10	6	4

The post of private secretary to the Chairman is filled-in from the staff of the Maharashtra State Co-operative Housing Finance Corporation Ltd. The posts of Stenographer (HG) and Clerk-typist are taken from Irrigation department. One post each of driver and peon has been filled-in from outside and the remaining 1 peon are taken from Irrigation department.

b) For the Office of the Member-Secretary:

Sr. No.	Designation of the Post	Sanctioned Posts	Filled-in Posts	Vacant
1.	Add. Commissioner & Member Secretary	1	1	--
2.	Joint Director	1	0	1
3.	Administrative officer- cum-Research Officer	1	1	--
4.	Research Assistant	2	2	--
5.	Assistant Accounts officer	1	1	--
6.	Stenographer (H.G.)	1	0	1
7.	Senior Clerk	1	1	--
8.	Clerk-Typist	1	1	--
9.	Driver	2	1	1
10.	Peon	2	2	--
Total		13	10	3

The post of Additional Commissioner and Member Secretary is from I.A.S. cadre, which is filled and other posts such as Joint Director, Administrative Officer-cum-Research Officer, and Research Assistants are filled-in from the Directorate of Economics and Statistics. The incumbent on the post of Assistant Accounts Officer is taken on deputation from Directorate of Accounts and Treasury. The post of Stenographer is vacant and the posts of Senior Clerk, Clerk-typist and Peon are drawn from Irrigation Department. The post of Driver is filled-in from Revenue Department.

2.3 General meetings of the Board:

The Board organised three general meetings during the reference period. Elaborate discussions were made in the meeting on the progress of development of the region and issues of regional imbalance especially in the sectors of Irrigation, Road-Development, Health Services, General and Technical Education, Medical Education, Agriculture, Water Supply and other social sectors of development were dealt with and important resolutions were passed. The resolutions passed by the Board were submitted to the Governor's office and also the respective departments in Mantralaya for suitable necessary action.

The General Meeting of the Board was organized on 21st May 2010, 31st October 2010 and 10th February 2011 during the report period.

2.4 Subject Committees:

Under the provision of clause 4 (3) of the Development Board Order issued by the Governor, dated 5th August, 1994, the Statutory Development Boards are allowed to create special subject committees for seeking guidance and advice to the Board. Accordingly, Marathwada Statutory Development Board has constituted special subject committees on the following subjects:

1. Agriculture & Horticulture
2. Cooperatives, Animal Husbandry, Dairy, Agriculture Marketing, Agriculture Credit.
3. Rural Development
4. Irrigation and CADA
5. Industry and Energy
6. Transport and Communication, Housing
7. General Education and Technical Education
8. Health Services, Water Supply, Urban Development
9. Social Welfare, backward class welfare, women and child welfare.
10. Information Technology, Science and Technology.

2.5 Meetings of Special Subject Committees:

The Board has organised special committee meetings and other related meetings on the following dates:

Sr.No.	Subject	Date
1.	General Education, Higher & Technical Education	15.07.2010
2.	Irrigation and CADA	23.08.2010
3	Social Welfare	23.08.2010
4	Rural Development	27.08.2010
5.	Information Technology & Science and Technology	27.08.2010
6.	Agriculture, Crop Husbandry, Horticulture	30.08.2010
7.	Co-operation, Animal husbandry, Dairy, Agricultural Credit & Marketing	30.08.2010
8.	Transport, Communication and Road Development	31.08.2010
9	Health Services, Water Supply, Urban Development	01.09.2010
10	Industry and Energy	01.09.2010
11	Other Meetings	
a)	Development of Irrigation in Tribal Sector	20.01.2011
b)	Review Meetings	23.04./04.10.2010 15.02/01.03./ 15.03.2011

2.6 Participation of the Board in Planning Process:

The Governor has emphasized on the involvement of Development Boards in the planning process in their respective regions. This Board accordingly participated in such meetings organised at State and district level.

The Chairman of the Board has been appointed as ex-officio member of the State Planning Board. As such, the Chairman participated in the meetings organised by State Planning Board and took part in discussions. Also the members of the Board are associated with District Planning Councils, as ex-officio members. The members of the Board also took part in the meetings organised by District

Planning Councils held in the districts. The members also represented the Board in "Core Group" of their respective District Planning Committees while formulation of the district plans.

2.7 Participation of Members of the Board in Seminars:

Dr. R.P. Kurulkar [Acting Chairman] and also Expert Member of the Board was invited by various Institutions and organizations to participate in their Seminars/Conferences during the year 2010-11 as follows.

1. Participated in the 16th World Economic Congress of the International Economic Association, held at Beijing (China) from 3rd July to 8th July 2011 (At own cost)
2. Participated in the seminar on "Small Vs Large States in India," organized by the Indian Institute of Political Economy Pune, on March 2011
3. Presented a research paper on "The concept of Human Development Index and the problem of Regional Disparities in Maharashtra State" organized by the Maharashtra Economic Development Council. (MEDC) Mumbai, on March 2011
4. Delivered the N Y Dole, Memorial Lecture on "Development of the Marathwada Region" organized by N Y Dole Memorial Committee, at Udgir (District Latur) on 25th Feb. 2011
5. Presented a paper on "Determination of Water Tariffs in Maharashtra" to the Maharashtra Water Resources Regulatory Authority, and participated in the public hearings organized at Pune (3rd March 2010) and at Aurangabad on (21 & 22 February 2010)

Research papers published / submitted by Board Members

1. "The Problem of Regional Disparities in Maharashtra State and Role of the Regional Development Boards" to be published in the Journal of Indian Political Economy, Pune.
2. "Estimation of Deprivation for Maharashtra State- a Districtwise Analysis" Published in Monthly Economic Digest dated November 2009 by M.E.D.C. Mumbai.
3. Aurangabad -A Million plus Emerging City. "published in "Monthly Economic Digest" June 2010 by M.E.D.C. Mumbai.
4. "Determination of Water Tariffs and Ability to pay Principle- A Note" published in "Jalsamvad" date April 2010, Aurangabad.

2.8 Tours Undertaken by the Chairman and Members:

The Chairman of the Board undertook extensive tours in the region for holding dialogue with people's representatives and programme implementing agencies, related to development in Marathwada region. In order to solve the problems in the process of development of the region, the Chairman had discussion with concerned ministers and departmental heads in Mantralaya. The Chairman and members of the Board also visited Mumbai to attend various meetings. The members of the Board also attended various meetings organised by District Planning Councils at respective district headquarters.

CHAPTER 3

BOARD'S ACTIVITIES

3.1 Tribal Study in Marathwada Region

The Marathwada Statutory Development Board, Aurangabad, has undertaken this research study to review the level of Socio-Economic Development of the tribal communities residing in eight districts of the Marathwada region. The major objectives of this study are as follows:

1. Status of Primary Education of tribal students and interventions required for improvements in its quality, access and inclusiveness.
2. Problem of Malnutrition in tribal children
3. Implementation of regulations related to protection of Land Rights of tribals and status of agriculture and allied sectors.

The study is based on a sample survey of 350 tribal families, spread over 26 villages of 8 districts of Marathwada region.

The present study has been undertaken in 26 villages from amongst the 8 districts of Marathwada region. It covers 17 talukas, with Kintal taluka of Nanded having the highest representation with 5 villages. The Marathwada region accounts for 24.34% of total tribal population in the Maharashtra State. Also, Marathwada has 13.36% tribal population; with Nanded district having the highest tribal population with 2.54 Lakhs. Aurangabad & Hingoli follow with 1 lakh and 87 thousands respectively. Beed has least tribal population at 24 thousands, just below Osmanabad which has 28 thousand tribals as per the 2001 Census figures.

The Board has constituted a Sub Committee of Experts for undertaking this study. It consists of 9 members and 2 special invitees. It is headed by the Acting Chairman of the Board Dr. R. P. Kurulkar. This study is based on stratified random sampling method. Multi stage Random Sampling has been followed. In the first stage, all the villages in each of the 8 districts of Marathwada region were arranged in a descending order in terms of the percentage of tribal population.

Then a separate list of all such villages having more than 50% tribal population was made district-wise. It was observed that 27 villages in Aurangabad district had a tribal population of more than 50%; with Sillod taluka having the maximum number (10) of villages. Beed district has only 1 village, situated in Dharur taluka, having tribal population more than 50%. Jalna & Osmanabad districts have such villages, whereas Latur has only 2. Parbhani district has 13 such villages, with maximum (7) in Jintur taluka. Hingoli has 61 such villages with Kalamb taluka having a maximum of 31 villages. Nanded has maximum (123) villages with more than 50% tribal population. Kintal talukas has major share of 58 such villages.

From among these tribal villages 10% villages of each of the 8 districts were selected by following a random sampling method. Thus a total of 26 villages were selected in the following manner –

three from Aurangabad; one each from Beed, Jalna, Parbhani, Osmanabad & Latur; six from Hingoli; and 12 from Nanded district.

The list of families, of these 26 selected villages, was obtained from Village Panchayat. Thereafter a list of tribal families was drawn up using the data supplied by the Anganwadi. Upon listing the tribal families in the village, 10% of the families, or 10 families, (whichever is greater) were selected using the random sampling method. Thus 363 families were selected from these 26 villages.

An extensive and intensive field work has been undertaken to make in-depth study of the socio-economic conditions with special reference to all the aspects of this study. The enumerators and supervisors were given extensive training and instructions relating to the contents of the questionnaire and method of collection of data. Further, relevant information was also collected from among the officials connected with the various government departments viz. Gram Sevak, Talathi, Anganwadi Sevika, Head Master.

A detailed, exhaustive questionnaire was designed for the families so as to cover the maximum possible issues relating to each of the four focus areas, viz. primary education, malnutrition, agriculture and land rights. The head of the household was expected to answer all the questions, except those relating to child and maternal care – which were to be answered by the couple in the family having children. In addition to that, two separate questionnaires were devised for Primary School and Anganwadi. The Head Master of the Primary School and Anganwadi Sevika were expected to answer the questions in these questionnaires. Also, there was a separate questionnaire for the village, which compiled the basic information like – demography, development level, existing facilities etc, which was expected to be filled up by the Gram Sevak & Talathi.

The actual field work for collection of data and filling up of the questionnaires was done by the MSW & Sociology students of the Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded & those of Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad. The Professors of these universities, from the respective departments, supervised the work of data collection and other survey work, during the survey period. The survey was carried out during the period 20th February to 12th March 2011. The compilation of this exhaustive data was done with the help of software developed by NIC Aurangabad. The reports thus obtained were provided to the expert members of the Sub Committee for their analyses and comments.

The Tribal Study Report would be soon submitted to H.E. the Governor of Maharashtra.

3.2 Introducing Board's Website:

Information regarding the developmental work and activities carried out by the Board should be disseminated to the people. Hence Board has launched its website [www.msdb.gov.in], under the guidance of Chairman & Member Secretary of the Board.

3.3 Important Inter-regional developmental indicators

From the Economic Survey Report 2010-11 Published by the Govt. of Maharashtra it is seen that during the year 2008-09 and 2009-10 the per capita district income aggregated for the 6 revenue divisions shows the following picture:

A) Division wise growth rate in per capita district Income

S. No.	Name of Division	Per Capita District Income at current prices (Rupees)		Growth Rate
		2008-09	2009-10	
1	Rest of Maharashtra	216792	248076	14.43
4	Marathwada	39746	46535	17.08
5	Vidarbha	93401	109519	17.26
7	MAHARASHTRA	64238	74027	15.24

Source: Economic Survey of Maharashtra-2010-11

B) Industrial Development

To increase the income levels, we need a sustainable and stable industrial development in Marathwada region. The impact of the policies of Liberalisation, Globalisation & Privatisation is seen on the industrial development of Marathwada & Vidarbha regions. The Region wise industrial growth is as follows:

Sr. No.	Name of the Region	No. of Micro, Small & Medium Enterprises	No. of employees	Large Enterprises	No. of employees
1	Rest of Maharashtra	116478 (76.9)	894458 (75.3)	2231 (83.6)	506223 (79.6)
2	Marathwada	11672 (7.7)	102076 (8.6)	142 (5.3)	41936 (6.6)
3	Vidarbha	23345 (15.4)	191647 (16.1)	297 (11.1)	87478 (13.8)
Total		151495 (100.0)	1188181 (100.0)	2670 (100.0)	635637 (100.0)

Source: Economic Survey of Maharashtra-2010-11

These figures indicate that share of small & medium scale industries is 7.7 %, and that of major industries is 5.3 % in Marathwada region where as share of western Maharashtra in small scale industries is 76.9 % and major industries is 83.6 %. Same applies to the employment generated in these regions. The 7 districts of Marathwada region need special attention for increasing the industrial growth.

Unless the industrial development paces up, disparities would not get reduced and regional imbalance will remain. The economic infrastructure facilities like good road, rail and air connectivity, adequate water, electricity and the social infrastructure like education, medical facilities & expert man power are required to attract the entrepreneurs.

C) Special Economic Zones (notified)

Sr. No.	Region	Notified Special Zones	%	Proposed Investment (in crores)	%	Proposed employment (Lakhs)	%
1	Rest of Maharashtra	48	76.2	68415	88.7	16.17	77.7
2	Marathwada	7	11.1	1775	2.3	0.31	1.5
3	Vidarbha	8	12.7	6948	9	4.32	20.8
Total		63	100	77138	100	20.80	100
Source: Economic Suvey of Maharashtra-2010-11							

The special economic zone in Maharashtra is as on 31st December 2010. Out of 63 notified economic zones there are only 7 economic zones in Marathwada & 8 are in Vidarbha region. Remaining 48 are in rest of Maharashtra region. It gives more employment (77.7 %) in western Maharashtra as compared to 1.5 % and 20.8 % in Marathwada and Vidarbha region respectively. From the above to tables it is seen that there is huge disparity in the industrial sector. Efforts need to be made to attract industries in the Marathwada region.

3.4 DEPRIVATON INDEX

Recently Kerala has included human Deprivation Index in its Human Development Report. We have tried to calculate the same for the Maharashtra state.

Four criteria are to be measured,

- a) Kuchha houses,
- b) Families travelling long distances for drinking water,
- c) Households without latrines,
- d) Households without electricity;

The calculations show that Deprivation Index for Maharashtra is 40% as compared to 29.5% of Kerala.

For urban areas of the state development index is 25.6% where as that for rural areas is 51%.

The development index for eight districts of Marathwada Region is given as under;

Sr. No.	District	Deprivation Index (%)		
		Urban	Rural	Total
1	2	3	4	5
1	Aurangabad	11.10	53.50	38.20
2	Jalna	22.20	56.80	51.10
3	Parbhani	25.70	55.70	47.20
4	Beed	23.70	56.70	51.60
5	Hingoli	26.30	57.17	52.90
6	Nanded	21.40	55.50	48.00
7	Osmanabad	32.60	50.80	48.30
8	Latur	23.80	51.00	46.70
9	State average	25.60	51.00	40.00
(Source: Estimation of Deprivation Index for Maharashtra State: A Districtwise Analysis: R P Kurulkar, Monthly Economic Digest, Nov.-2009, MEDC Mubai.)				

Observations & Recommendations

- (1) Barring Aurangabad, all other seven Districts have Deprivation Index higher than the State average.
- (2) There is an urgent need to provide the rural families with pucca houses under IAY and similar schemes.
- (3) It should be ensured that every rural household is given electricity connection.
- (4) Tap water supply should be made available in both rural and urban areas.
- (5) Rural and Urban households need to be encouraged to construct toilets.

3.5 MICRO IRRIGATION

Irrigated area in Maharashtra is only about 18% as compared to national average of 46%. Micro Irrigation is the need of the hour for the following reasons:

1) Drip irrigation

Drip irrigation potential in Maharashtra is 1116 Thousand Ha and out of which only 482 Thousand Ha have been covered by Drip irrigation.

Similarly the sprinkler irrigation potential is 5015 Thousand Hectors out of which 214.67 Thousand Ha have been covered by Sprinkler irrigation.

The combined potential created in 25.68% which implies there is still scope for further achievement.

2) Economics and Micro Irrigation

- i) Same amount of water can be used to irrigate larger area.
- ii) Excess use of fertilizers can be reduced;
- iii) Productivity / Ha can be increase by 15% to 50%.

3) Internal Rate of Return for Micro Irrigation

The following chart shows the rate of return obtained by Small, Marginal and Big farmers.

Sr. No.	Farmers category	Per capita investment per Ha. (Rs)	Net income (Rs)	IRR
i	Marginal farmers (0-1ha)	42053	10026	22%
ii	Small farmers (1-2 ha)	48085	13000	29%
iii	Big farmers (>2 ha)	45400	24360	115%

It shows that all categories of farmers got benefited. Maximum benefit of 115% went to the farmers which had large land holdings.

4) Subsidy to be increased

It is seen from the table above that per Ha investment is huge, almost ₹ 45000/ Ha. The small and marginal farmers cannot invest such a large amount. Moreover, 73% of farmers in Maharashtra have less than 2Ha land holding.

The following table shows the subsidy given in other states

Sr. No.	State	Drip irrigation	Sprinkler irrigation
1	Punjab	75%	75%
2	Andhra	70%	70%
3	Haryana	90%	90%
4	Bihar	90%	90%
5	Maharashtra	50%	50%

Hence it is recommended that to provide the benefits of Micro Irrigation to large number of farmers, the subsidy should be increased to 90% and adequate budget provision should be made for it. Government should also make it mandatory to use Micro Irrigation for perennial crops.

3.6 JAYAKWADI PROJECT: EQUITABLE WATER DISTRIBUTION

Jayakwadi Project is one of the major irrigation projects in Godavari basin. In its first phase, a dam across Godavari is constructed near Paithan (Dist. Aurangabad) which creates a reservoir having 2171 MM³ storage capacity, named as Nathasagar. The approximate distance of Paithan dam from origin of the Godavari (Tryambakeshwar) along the Godavari river is about 244 Km. As per sanctioned project report of Jayakwadi Project the total catchment of Nathasagar reservoir is 21750 Sq km, out of which 14000 Sq km is free catchment and 7750 Sqkm is intercepted catchment. Meanwhile many medium and minor irrigation projects have been constructed in the free catchment area of the Nathasagar reservoir resulting in reducing net free catchment which was expected in project report of Jayakwadi Project. Therefore there is subsequent reduction in actual yield received against that of expected in project report.

The projects constructed on u/s side of Paithan dam are mostly located in or in the vicinity of Sahyadri range. So all these projects get more benefit in the rainy season. When these projects are filled with their maximum storage capacity and also Jayakwadi Project got its full storage then there is no problem. But during the situation like in last year and this year when u/s reservoirs are full and Jayakwadi dam does not reach to its full capacity, then demand for release of water from u/s reservoir to Jayakwadi dam crop up.

As per the MWRRA guidelines for planning of water storage in the reservoir are as follow.

1. All dams in single river basin and their storages are to be considered collectively. This review may be taken considering status as an 15th October.

2. Policy decision should be taken for releasing water from u/s reservoir to d/s reservoir with natural justice considering this water shall be let out in the first week of November.

While doing this the non irrigation requirement i.e. drinking and industries shall be accounted first and then after due planning water should be released. While taking decision following priorities may be considered.

Priority 1 : The annual non irrigation requirement including evaporation for u/s reservoirs and d/s reservoirs are to be considered.

Priority 2: Water required for perennial crop during Rabi season on the u/s reservoir should be catered first. Considering the balance water the water required for perennial crops during Rabi season is to be released d/s.

Priority 3: Then the water required for Rabi crops on d/s reservoir is to be catered.

3. Water should not be released on d/s side for crops during Hot weather seasons.

4. If storages on d/s side exceeds than 75% then in this situation water may not be released.

Considering the above guidelines, it is necessary to take decision regarding release of water from u/s reservoirs to Jayakwadi dam to benefit farmers from Marathwada. On this context, necessary instructions need be given to MWRRRA for further necessary action.

3.7 Works recommended by the Board under Special Funds

(Rs In Lakhs)

Special Fund – 2010 -11						
Sr. No.	District / Sector	Outlay Distribution	Works recommended		Sanctioned works (as on 31 March 2011)	
			No. of Works	Estimated cost	No. of Works	Estimated cost
1	Aurangabad	344.52	54	344.33	53	338.50
	Beed	243.53	40	242.72	40	242.61
3	Jalna	237.02	42	238.00	42	238.00
4	Hingoli	252.08	31	253.15	31	245.39
5	Latur	256.88	36	256.88	30	224.61
6	Nanded	363.51	42	363.51	42	362.47
7	Osmanabad	120.04	24	121.00	24	121.00
8	Parbhani	182.42	25	183.00	25	183.00
Total (80 %)		2000.00	294	2002.59	287	1955.58
9	Community Development (15%)	375.00	34	375.00	23	287.70
Backward Talukas (5%)						
10	Sengaon (Dist. Hingoli)	62.50	13	60.70	9	45.90
11	Washi (Dist. Osmanabad)	62.50	7	62.50	7	62.50
Grand Total		2500.00	348	2500.79	326	2351.68